

A JOSEFSTADTI VÁRBÖRTÖN FOGLYAI

Náray Imre levele és névjegyzéke 1853-ból*

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverését követő önkényuralom harmadik évében, 1853 tavaszán a csehországi Josefstadt várbörtönéből érkezett levél Aradra. Ez önmagában még nem lenne különös, hiszen a fogva tartott elítéltek írhattak a hozzátartozóiknak (de csak egy-egy kiválasztott személynek, meghatározott időközönként, kizárólag családi és vagyoni ügyeikről) német nyelvű levelet, melyet ellenőrzés után küldhettek ki a börtönből.¹ A szóban forgó levelet azonban anyanyelvén vetette papírra egy magyar politikai fogoly, és a cenzúra megkerülésével, titokban, rejtélyes módon csempészték ki a börtönből és juttatták el a címzetthez. A titoktartást a levél bizalmas tartalma indokolta; az ugyanis a josefstadti várbörtönt s az ott fogva tartottak (magyar, olasz, lengyel, cseh, román és osztrák származású, különböző jogcímeken elítéltek) életét mutatta be, mellékletében a foglyok aktuális névjegyzékével. Szöveg-hű (a helyesírást modernizáló) forrásközleményem e levelet és mellékletét adja közre, írójának életrajzát, a keletkezési körülményeket s a dokumentumok jelentőségét és forrásértékét felvázoló bevezetővel, valamint pontosító, magyarázó jegyzetekkel ellátva.

A Josefstadtból 1857 májusában szabadult Skublics István honvéd százados és szabadjai vészbíró² életútjának kutatása során bukkantam rá az aradi „A. D. Xenopol” Megyei Könyvtár (Biblioteca Județeană „Alexandru D. Xenopol” Arad) honlapján a *Náray Imre Arad sz[abad] k[irályi] város volt országgyűlési képviselőjének a jós[e]ffstadti fogságból írt levele* címmel ellátott, digitalizált magyar nyelvű kéziratra,³ valamint a róla szóló, *Egy titkos levélről* című, román nyelven közzétett írásra, Tokács-Máthé Mónika aradi könyvtáros munkájára.⁴ A 16 oldalas, 24 × 29 cm méretű levél, illetve az annak aranyozott – fenti címet viselő – vörös bőr kötéstábláján belül

* A kutatáshoz nyújtott segítségéért, valamint a kézirat szakmai átnézéséért és pontosításáért Hermann Róbert barátomnak, míg Náray Imre hadbírósaági perének másolatáért Kemény Krisztiánnak, illetve a Hadtörténelmi Levéltárnak tartozom köszönettel! Az átirrt forrásszöveg számítógépes rögzítését és összeolvasását levéltári munkatársamnak, Marton Mártának, kéziratot átolvasását és helyesírási, stílusjavítását pedig levéltáros kollégáimnak, Foki Ibolyának és Kulcsár Bálintnak köszönöm! Köszönet illeti Kedves Gyula lektort is a Náray levélhez fűzött jegyzetek pontosítására és a várfoglyok adatainak kiigazítására vonatkozó javaslataiért.

¹ Rómer Flóris josefstadti rabsága kapcsán a politikai foglyok általános levelezési szabályairól lásd *Kumlik* 1907. 58–59. o. Rómernek a testvéréhez Josefstadtból 1852. július 15. és 1852. december 6. között írt német nyelvű leveleit közli: *Kőhegyi – Rákóczi* 1969. 152–160. o.

² *Molnár* 2022a. 36–55. o. és *Uő* 2022b. 129–148. o.

³ Náray [é. n.]

⁴ *Tokács-Máthé* [é. n.]

elhelyezett, 12 oldal terjedelmű, 11 × 18 cm méretű (kis füzetként külön egybefűzött) fogolynévsoron nem szerepel sem a levélíró, sem a címzett neve, csupán annyi derül ki belőlük, hogy a kéziratok annak idején „Dr. Mülek Lajos úr adománya”-ként kerültek „Arad sz[abad] k[irályi] város Közművelődési Intézete” birtokába.⁵

Dr. Mülek Lajos aradi ügyvéd 1893-tól 1901-ig a Negyvennyolcas Függetlenségi Párt, illetve a Függetlenségi és 48-as Párt Csanád, majd Csongrád megyei országgyűlési képviselője volt, 1906-tól 1919-ig pedig közjegyzőként tevékenykedett Aradon.⁶ Az 1880-as évektől a helyi értelmiségiek által alapított aradi Kölcsey Egyesület egyik vezéregyéniségének számított, és jelentős szerepet játszott az 1848/1849-es Ereklémúzeum megalapításában, valamint az annak helyet adó aradi Közművelődési vagy Kultúrpalota (a Közművelődési Intézet) létrejöttében.⁷ Mivel a Közművelődési Intézet, illetve annak könyvtára 1913-tól működött Aradon (a Kultúrpalota ünnepélyes megnyitójára 1913. október 25–26-án került sor), elképzelhető, hogy akkoriban történt az adományozás is.⁸

A josefstadi levél írója, Náray Imre 1818. május 11-én született Pécsen, nemesi családban, Náray Imre és Járányi Antónia gyermekeként.⁹ Alsó- és középfokú iskoláit szülővárosában végezte, 1836-tól 1838-ig a pécsi jogakadémia hallgatója volt.¹⁰ 1840 körül ügyvédi vizsgát tett, majd 1841-ben rokonát, Náray Antal ügyvédet követve Arad szabad királyi városban telepedett le, ugyancsak ügyvédként. 1842-ben váltójegyző, 1844-ben pedig Arad vármegye tiszteletbeli alügyésze lett.¹¹ Politikai elkötelezettségét, illetve meggyőződését jelzi, hogy 1847 augusztusában a pesti Ellenzéki Kör tagjává választották.¹² 1848 őszén megyei első alügyészként tevékenykedett, emellett pedig a helyi nemzetőrség főhadnagya volt.¹³ 1848. november 14-étől december 23-áig rendszere-

⁵ Az adományozó neve a bekötött levél első borítóján, az aradi Közművelődési Intézet neve pedig a levélben több helyütt elhelyezett egykori tulajdonbélyegzőn szerepel.

⁶ Dr. Mülek Lajos életrajzáról és tisztségeiről lásd *Lakatos* 1881. III. k. 70. o.; *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 439–440. hasáb; *Balladás – Pap – Pál* 2020. 159., 161. o.; *Rokolya – Bartók* 2016. 95., 131. o. Kossuth Lajos Mülek Lajosnak Turinból, 1889. december 9-én a magyar állampolgársága ügyében írt levelét közli: *Kossuth* 1904. X. k. 313–321. o. (Vö. *Zakar* 2011. 187. o.)

⁷ *Zakar* 2011. 171., 174., 187., 190., 192–194., 200., 220. o.

⁸ Az aradi Kultúrpalotáról, illetve Közművelődési Intézetről lásd *Muzeumi és Könyvtári Értesítő*, 8. (1914) 2–3. füz. 114–115. o.; *Muzeumi és Könyvtári Értesítő*, 9. (1915) 1–2. füz. 41–43. o.; *Zakar* 2011. 202–227. o.

⁹ Pécs-belvárosi római katolikus plébánia keresztelési anyakönyve, 1818. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSY6-S95?i=163&cc=1743180&cat=427376>. (A letöltés időpontja: 2022. szeptember 20.); vö. *Lakatos* 1881. III. k. 71. o.; *Márki* 1885. II. k. 698. o.; *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 817. hasáb. (Szinnyei József kissé pontatlanul 1818. május 18-át adja meg születése napjaként.)

¹⁰ *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 817. hasáb és *Kopcsányi* 1897. 97–98. o.

¹¹ HL Nagyvárad kat. tvsz. ir. 1852/35–38. Vortrag.; *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 817. hasáb; *Márki* 1885. II. k. 698. o.

¹² MNL OL R 151. Az Ellenzéki Kör jegyzőkönyve. Választmányi ülés, 1847. augusztus 27. 2. sz.; Uo: Az Ellenzéki Kör pénztári számadása 1847-ik év április 1-től 1848-ik évi martius 21-ig. Pesten, 1848. [Nyomtatvány.] 17. o.

¹³ *Lakatos* 1881. III. k. 71. o. és *Kedves* 2013. II. k. 70. o. (Náray Imre nemzetőr főhadnagy portréja.), 197. o. (Náray Imre alügyész jelentése Arad megye közönségéhez.); vö. *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 817. hasáb.

sen – összesen kilenc hírlapi cikkben – tudósította az egyik országos napilap, a *Kossuth Hírlapja* olvasóit az Arad környéki hadieseményekről.¹⁴

Amikor a polgárháborús kihágások megfékezésére Aradon is felállították a vész-törvényszéket, Náray Imre ügyvédet az aradi rögtönítélő bíróság közzvádolójává nevezte ki 1849. május 18-án Vukovics Sebő igazságügyi miniszter.¹⁵ A csupán néhány hétig, 1849. június 15-éig működő aradi vészbíróóság összesen 14 ítéletet hozott; egyszer felmentette a vádlottat, 12 esetben a rendes büntetőbírószághoz tette át az ügyet, és mindössze egyetlen alkalommal ítélte halálra a vádlottat, akit azután ki is végeztek.¹⁶ Náray közzvádoló indítványára a Torontál megyei Rácszentpéterről származó Szubotits János arcképfestőt június 13-án ítélték lőpor és golyó általi halálra, amit aznap végre is hajtottak.¹⁷

A szabadságharc leverését követő megtorlás idején a fenti halálos ítélet meghozatala szolgált jogalapul az aradi vész-törvényszék négy volt tagja, Bíró Imre elnök, Nagy Sándor és Balázs Albert közbírák, valamint Náray Imre közzvádoló elleni hadbíróági eljáráshoz. A császári hatóságok 1851 novemberében vették őket vizsgálati őrizetbe, majd a nagyváradi cs. kir. haditörvényszék 1852. május 1-jén mind a négyüket felségárulás bűnében marasztalta el, és egyhangúlag kötél általi halálra, valamint vagyonefelkobzásra ítélte. Ezt az uralkodó 1852. július 15-én kegyelemből két-kétévi, vas nélkül letöltendő várfogságra mérsékelte, melynek idejébe beszámították a vizsgálati fogságuk időszakát is. Börtönbüntetésük a kihirdetés napján, 1852. augusztus 9-én vette kezdetét.¹⁸

1. kép: Náray Imre fogságban készített portréja, 1852. (Csillagi Lajos ceruzarajza, Aradi Erekllyemúzeum, Grafikák, 1002. sz.)

¹⁴ *Kossuth Hírlapja*, 1848. november 11. (115. sz.) 509–510. o., november 15. (118. sz.) 520. o., november 17. (120. sz.) 528. o., november 24. (126. sz.) 552–553. o., december 7. (137. sz.) 597–598. o., december 10. (140. sz.) 610–611. o., december 19. (147. sz.) 638. o., december 22. (150. sz.) 651. o., december 29. (155. sz.) 673. o.; HL Nagyváradi kat. tvsz. ir. 1852/35–38. Vortrag. – Szinyei életrajzi adatai – valószínűleg Lakatos idézett műve nyomán – itt is pontatlanok, mert nincs nyoma annak, hogy Náray 1849-ben lett volna a lap levelezője. *Szinyei* 1891–1914. IX. k. 817. hasáb; vö. *Lakatos* 1881. III. k. 71. o.

¹⁵ *Közöny*, 1849. május 19. (109. sz.) 405. o.; vö. *Lakatos* 1881. III. k. 71. o.; *Hegyesi* 1885. 88. o.; *Márki* 1885. II. k. 585., 698. o.; *Szinyei* 1891–1914. IX. k. 817. hasáb; *Hegyesi* 2000. 11. o.

¹⁶ HL Nagyváradi kat. tvsz. ir. 1852/35–38. Urtheil.; vö. *Pesti Napló*, 1852. augusztus 26. (739. sz.) [3. o.] Haditörvényszéki ítélet Náray Imre és társai ügyében, Nagyváradi, 1852. augusztus 9.; *Sarlós* 1959. 171. o.

¹⁷ HL Nagyváradi kat. tvsz. ir. 1852/35–38. Urtheil.; vö. *Pesti Napló*, 1852. augusztus 26. (739. sz.) [3. o.]

¹⁸ HL Nagyváradi kat. tvsz. ir. 1852/35–38. Tagebuch, Urtheil.; vö. *Pesti Napló*, 1852. augusztus 26. (739. sz.) [3. o.] és *Márki* 1885. II. k. 615. o.

Náray – elítélttársaival együtt – 1853 novemberéig a csehországi Josefstadt várbörtönében raboskodott politikai fogolyként,¹⁹ és ott írta a most közlésre kerülő levelét. Ki szabadulása után, Aradra visszatérve 1858-ig rendőri felügyelet alatt állt, és megfosztották ügyvédi praxisától.²⁰ Mivel már fogsága idején orvosi szakkönyveket olvasott és homeopátiás gyógyítással foglalkozott, Aradon is ebből próbált megélni az 1850-es években. Egyik nekrológja szerint „olvasottságát a szegény nép javára használta, akiket ingyen gyógyított és gyamolított betegségükben”.²¹ 1857-ben egy szakkönyvet fordított le német nyelvről és adott ki *Hasonszenvi (homoeopath.) állatorvos* címmel a háziállatok gyógyításáról, mellyel az állattartó falusi gazdáknak próbált segíteni.²² Időközben, 1856 júliusában mentesítették a vagyonek Kobzás mellékbüntetés alól,²³ tanult szakmájához pedig másfél évvel később térhetett vissza. 1858 januárjának elején tették közzé a hirdetményt, mely szerint „az ügyvédség ideiglenes gyakorlására a nagyváradai orsz[ágos] főtörvényszéki területen ifjabb Náray Imre kineveztetett”.²⁴ 1858 májusában már biztosan gyakorolta eredeti hivatását, mert aradi ügyvédként egy adóssági perben a beidézett alperes mellé őt rendelték ki képviselőül.²⁵ Újra megnyitva ügyvédi irodáját, főként nevesebb családok ügyeit intézte; ő volt például gróf Gyulai Ferenc császári-királyi tábornagy Arad megyei uradalmainak ügyvédje.²⁶ 1866-ban megházasodott, feleségül véve Simon Annát, az előző évben fiatalon elhunyt Mülek Ferenc aradi ügyvéd – 1848–1849-ben és 1861-ben Arad megye egyik országgyűlési képviselője – özvegyét, de nem született gyermekük.²⁷

Náray Imre szakmai és közéleti tevékenysége az 1867-es kiegyezést követően teljesedett ki. Miközben köz- és váltóügyvédként, valamint királyi váltójegyzőként dolgozott, 1875 januárjától ő töltötte be az aradi ügyvédi kamara elnöki tisztségét. Főlvészmesterként elnökölt az aradi polgári lövészegyletben, és tagja volt Arad szabad királyi város törvényhatóságának is. Mint Arad köztisztviselő, megbecsült, népszerű pol-

¹⁹ Náray Imrét a josefstadi politikai foglyok között említi: *Földy Géza*: Olmütz és Josefstadt. Egy fogoly (Földy János) naplója nyomán. *Pesti Napló*, 1868. október 22. (19. sz.) [3. o.]; *Hajdu Lajos*: Börtönkrónika. Első közlemény. *Hazánk s a Külföld*, 1870. március 3. (9. sz.) 142. o.; Josefstadt tömlőczében. (Josefstadi foglyok névsora, 1852. szeptember 10. – 1856. június 8.) *Kolozsvár*, 1888. december 24. (298. sz.) Melléklet: A „Kolozsvár” karácsonyfája. 1888. [4. o.]; Josefstadti foglyok [névsora]. *Egyetértés*, 1900. március 29. (87. sz.) [1–2. o.] – Náray fogságáról lásd még *Lakatos* 1881. III. k. 71. o.; *Márki* 1885. II. k. 698. o.; *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 817. hasáb.

²⁰ *Lakatos* 1881. III. k. 72. o. és *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 817. hasáb.

²¹ *Pesti Hirlap*, 1882. szeptember 19. (258. sz.) 3. o.; vö. *Pécsi Figyelő*, 1882. szeptember 23. (38. sz.) [2. o.]

²² *Politikai Ujdonságok*, 1856. augusztus 6. (32. sz.) 280. o. (Náray Imre előfizetési hirdetése a „Hasonszenvi állatorvos”-ra); *Magyar Könyvészet*, 1857. február 1. (2. sz.) 10. o.; vö. *Lakatos* 1881. III. k. 72. o. és *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 817–818. hasáb.

²³ *Budapesti Hirlap*, 1856. július 16. (164. sz.) [1. o.]; vö. *Politikai Ujdonságok*, 1856. július 23. (30. sz.) 257. o.

²⁴ *Budapesti Hirlap*, 1858. január 6. (4. sz.) [1. o.] és *Pesti Napló*, 1858. január 8. (2391. sz.) [2. o.]

²⁵ *Budapesti Hirlap*, 1858. május 15. (110. sz.) Melléklet [2. o.] (Idézés.)

²⁶ *Fővárosi Lapok*, 1882. szeptember 20. (215. sz.) 1339. o.

²⁷ Náray házasságáról: *Márki* 1885. II. k. 698. o.; Mülek Ferencről: *Pálmány* 2002. 586–587. o.; *Toth* 1973. II. k. 289. o.; *Balladás – Pap – Pál* 2020. 96. o.

gára, ő szervezte meg 1880 körül a Függetlenségi Párt helyi körét, melynek elnökeként 1881. június 25-én az Arad-Óarad városi kerület országgyűlési képviselőjévé választották – mindössze 16 szavazatnyi többséggel – a várost mindaddig a Szabadelvű Párt színeiben képviselő befolyásos jogász és üzletember, Chorin Ferenc ellenében. Az országgyűlési Függetlenségi Párt alelnökeként többször elnökölt a párt képviselőinek parlamenti értekezletein.²⁸

Az országgyűlésen ismerte meg Náray Imrét pártjának egyik prominense, a neves ügyvéd, író, publicista és képviselő, Eötvös Károly. Náray halálakor Eötvös így emlékezett az aradi képviselő rendkívül rokonszenves személyiségére:

„Megjelenésében nem volt semmi feltűnő. Középmagas termete, nyugodt arca, ajkai körül az emberszeretet mosolygó vonásai; kék szemei sajátos fényűek, mintha kissé lázban égnének, de szelídek; öltözete változatlanul örökké fekete és gondos. Hangja csendes, beszéde lassú s kissé akadozó, észrevételei szerények, csaknem mindennapiak, de mindig a társalgás tárgyaira vonatkoznak. Az egész ember szerény, igénytelen kisvárosi polgár benyomását gyakorlám az első pillanatban. És mégis rögtön feltűnt két dolog. Az egyik az, hogy önmagáról nem beszélt soha. S a másik az, hogy akár közdolgok felett tanácskoztunk, akár magánviszonyokról társalogtunk, teljes figyelemmel hallgatá mások beszédét, s mások beszédébe bele nem vágott soha. [...] Csak a magas és valódi műveltség, csak bölcs és hosszú élettapasztalat, vagy csak gyöngéd, emberszerető lélek képes erre. Nárayban megvolt mind a három: műveltség, bölcsesség s gyöngéd lélek. [...] Az ő szerénysége, komolysága, az ügy iránti zajtalan lelkesedése, modorának finomsága, zajos tanácskozásainkat kibékítő, elcsitító szelídsége, műveltségének jótékony, üdítő befolyása nagy erőt képviselt.”²⁹

Képviselőtársai alig egy szűk esztendeig élvezhették Náray Imre Eötvös által leírt, kellemes társaságát, mert életének 65. évében, az 1882. szeptember 17-éről 18-ára virradó éjszakán, a szőlőbirtokán váratlanul elhunyt.³⁰ Halála Aradon mély részvétet keltett. Egyik nekrológja szerint „a város legnépszerűbb férfja volt, kit kátói [értsd: római] jelleme és ritka képzettsége miatt egyaránt tiszteltek barátai és politikai ellenfelei is.”³¹

²⁸ Náray 1867 utáni tisztségeiről és pályafutásáról lásd *Lakatos* 1881. III. k. 72., 204., 214. o. és *Concha* 1881. 181. o. (Az aradi ügyvédi kamara tagjai.); OSZK Gyászjelentések. Náray Imre gyászjelentései, Arad, 1882. szeptember 18.; Náray Imre (nekrológ). *Pesti Hirlap*, 1882. szeptember 19. (258. sz.) 3. o. (vö. *Pécsi Figyelő*, 1882. szeptember 23. 38. sz. [2. o.]); *Fővárosi Lapok*, 1882. szeptember 20. (215. sz.) 1339. o.; Híradás Náray arcképének leleplezéséről. *Pesti Hirlap*, 1883. november 8. (308. sz.) 11. o.; *Márki* 1885. II. k. 698. o.; *Eötvös* 1901. 255–262. o.; *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 817. hasáb; *Toth* 1973. II. k. 291. o.; *Balladás – Pap – Pál* 2020. 98. o. Képviselővé választásáról: *Ellenőr*, 1881. június 26. (317. sz.) [3. o.]; *Politikai Ujdonságok*, 1881. június 29. (26. sz.) 360. o. Országgyűlési pártjának alelnökségéről: *A Hon. Reggeli kiadás*, 1881. november 28. (327. sz.) [1. o.]; *Ellenőr*, 1881. november 30. (602. sz.) [4. o.]

²⁹ *Eötvös* 1901. 256–259. o.

³⁰ Náray Imre gyászjelentései. Arad, 1882. szeptember 18. OSZK TPK, Gyászjelentések. Halálát Szinnyei ugyancsak pontatlanul adja meg, 1882. szeptember 12-ére teszi. *Szinnyei* 1891–1914. IX. k. 817. hasáb.

³¹ *Fővárosi Lapok*, 1882. szeptember 20. (215. sz.) 1339. o.

S hogy ki lehetett Náray Imre josefstadi levelének címzettje? Az adományozó, dr. Mülek Lajos aradi ügyvéd a mostohafia volt Náraynak, mert Náray 1866-ban – mint már említettem – dr. Mülek Lajos fiatalon elhunyt apjának, Mülek Ferencnek az özvegyét, Simon Annát (az adományozó édesanyját) vette feleségül.³² Abból kiindulva, hogy a josefstadi levél dr. Mülek Lajos családjának tulajdonában volt, annak címzettje valószínűleg Mülek Ferenc aradi ügyvéd, 1848-as (és 1861-es) országgyűlési képviselő lehetett, annál is inkább, mert a végén olvasható utalás („Simonnal közölje e levelet”) minden bizonnyal Mülek Ferenc sógorára (Simon Anna testvérére), Simon Gábor aradi ügyvédre vonatkozik.³³ Náray Imre bizalmas, baráti viszonyban állhatott a címmel és annak családjával, s feltehetőleg legális úton is írhatott nekik levelet a várbörtönből. Valószínűleg ez is közrejátszott abban, hogy Mülek Ferenc korai halála után felkarolta, illetve feleségül vette annak özvegyét.

Az 1852-ben Náray Imrere kiszabott várfogság a szabadságharc leverését követő megtorlás idején a legáltalánosabb büntetésnek számított mind a volt honvédtisztek, mind a polgári politikai elítéltek között, míg a súlyosabb, kíméletlenebb sáncfogság kiszabására ritkábban került sor. Az elítéltek a hazai börtönök (a pesti Újépület, vagy Arad, Komárom és Munkács vára) mellett kisebb részben Ausztriában (Bécsben, Kufsteinben), nagyobb részben pedig csehországi várbörtönökben töltötték le büntetésüket. Utóbbiak közé tartozott Königgrätz, Olmütz, Spielberg és Theresienstadt mellett Josefstadt erődjének börtöne is.³⁴

A Csehország északkeleti részén, Königgrätz közelében, az Elba folyó völgyében, annak bal partján fekvő Josefstadt erődvárost – mely napjainkban Josefov néven Jaroměř város része – II. József császár építtette a Habsburg Monarchia északi határának védelmére, a poroszok által meghódított Szilézia és Glatz grófság felől várható ellenséges betörés elhárítására (a porosz kézre került sziléziai erődök pótlására). A stratégiai jelentőségű erődítmény alapkövét 1780 októberében tették le, és a kész létesítményt hét évvel később, 1787-ben adták át rendeltetésének. Az Elba, a Mettau és az Aupa összefolyásánál, Jaroměř-zsel átellenben, Pless falunál felépített erődvárost 1791-ben szabad királyi városi rangra emelték, 1793-ban pedig az elhunyt uralkodóról Josefstadtnak nevezték el. A folyók mesterséges csatornáira és mocsarára támaszkodó, hatalmas sánc- és kazamatarendszerrel védett, a maga korában Európa egyik legkorszerűbb erődjének számító Josefstadt valójában sohasem töltötte be rendeltetése szerinti védelmi szerepét. Mivel nem érte ellenséges ostrom vagy támadás, a 19. század első felében – mellőzve eredeti, határvédelmi feladatát – egyre inkább csak hadianyagraktárként, kaszárnya-

³² Özvegy Náray Imréné, Simon Anna gyászjelentése. Arad, 1889. január 1. OSZK TPK, Gyászjelentések.; *Márki* 1885. II. k. 698. o.; *Pálmány* 2002. 586. o.

³³ Simon Gáborról lásd *Márki* 1885. II. k. 707. o.

³⁴ A megtorlásokról, illetve börtönbüntetésekről lásd összefoglalóan: *Hermann* 2000. 114–116. o. A vár- és sáncfogságról: *Uő* 1999. 90–92. o.

ként és katonai börtönként működött.³⁵ Utóbbi funkciója miatt került ide 1849 után – az olasz, cseh, lengyel és osztrák hazafiak, valamint a köztörvényes bűncselekményekért elítélt cs. kir. katonatisztek mellett – a magyar elítéltek, zömében polgári politikai foglyok egy része is.³⁶

A josefstadi várbörtönt és a magyar elítéltek ottani, 1850-es évekbeli életét lényegében csak a kiegyezést követően, elsősorban a politikai foglyok visszaemlékezéseiből ismerhette meg a kortárs nyilvánosság, majd később az utókor. A börtönben (az örök lepénzelésével vagy kijátszásával) feltehetőleg többen is vezettek titkos magánnaplót – ami persze elvileg tilos volt, és ha észrevették, el is kobozták –, ám ezeket a legritkább esetben sikerült megőrizni és kijuttatni a fogságból. Szinnyei József tudni vélte, hogy Komáromy György volt bihari országgyűlési követ és 1848/1849-es honvéd százados josefstadi fogsága alatt írt naplója a 19. század végén a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában volt (josefstadi fogolytársai, Oroszhegyi Józsa orvos, 1849-ben szabadsapatvezér, gerilla őrnagy és Remellay Gusztáv törzshadbíró őrnagy naplójegyzeteivel együtt),³⁷ állítása azonban téves, félreértésen alapul. 1895 februárjában arról jelent meg hír a korabeli lapokban, hogy a Nemzeti Múzeum levéltára történelmi jelentőségű füzetekkel gyarapodott: egy josefstadi antikváriustól vásárolták meg azokat a füzeteket, melyek a Josefstadtban elzárt magyar politikai foglyok kiadásairól vezetett pénzügyi számadásokat tartalmazták. (A sajtóhírek 77 foglyról és 91 darab számadásfüzetről szóltak, míg a *Magyar Könyvszemle* cikkében 79 fogoly és 125 darab számadásfüzet szerepelt.) E híradások említették együtt – az egykori josefstadi foglyok között – Komáromy, Oroszhegyi és Remellay nevét.³⁸ Valójában tehát nem a foglyok személyes naplói, hanem a kiadásaikról a börtönszemélyzet által vezetett számadáskönyvek kerültek a Nemzeti Múzeum levéltárába (onnan pedig az Országos Levéltárba, ahol jelenleg is találhatóak).³⁹

Josefstadt zárt világába először Kempelen Győző hírlapíró, szerkesztő (volt honvéd főhadnagy) *7 hét Josefstadtban* című, az ideiglenesen helyreállított alkotmányosság

³⁵ Josefstadt létrejöttéről és stratégiai jelentőségéről lásd *Peters* 1902. 289–312. o. és *Uhliř* 1993. 29. o. Az erőd építéséről és használatáról: Festungstadt Joseföv (Josefstadt). *Geschichte der Gemeinde - Oficiální stránky města Jaroměř (jaromer-josefov.cz)* (A letöltés időpontja: 2022. szeptember 20.) és Kaiserliche Festung Josefstadt-Josefov. <http://www.cztip.eu/kaiserliche-festung-josefstadt-josefov/>. (A letöltés időpontja: 2022. szeptember 20.)

³⁶ Josefstadt magyar foglyairól lásd összefoglalóan: *Vajna* 1906. I. k. 5. rész. 652–653. o.; Hadifogoly magyarok I. k. 31–32. o.; *Juhász* 1982. 163–173. o.

³⁷ *Szinnyei* 1891–1914. VI. k. 816–817. hasáb. Komáromyról: *Bona* 2008–2009. I. k. 569. o.; *Pálmány* 2011. I. k. 857. o. (Utóbbiban Comáromy György néven.) Oroszhegyi és Remellay rövid életrajza: *Bona* 2015. II. k. 452., 494. o. (Szinnyein kívül egyikük sem említi, hogy a fogságban naplót vezettek és azok a Nemzeti Múzeumba kerültek volna.)

³⁸ Józsefstadi számadások. *Budapesti Hírlap*, 1895. február 12. (42. sz.) 8. o.; Emlék a szabadságharczból. *Pesti Napló*, 1895. február 12. (42. sz.) 6. o.; Évnegyedes jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának állapotáról 1895. január 1-től március 31-ig. *Magyar Könyvszemle*, 1895. 1–4. sz. 168. o.

³⁹ MNL OL R 77.

időszakában, 1861-ben Szegeden megjelent „börtönnaplója”⁴⁰ engedett némi betekintést a kortársak számára; ez a mű azonban több szempontból sem az 1850-es évekbeli általános josefstadi börtönviszonyokat ábrázolta. Kempelen 1859-ben alapított *Szegedi Híradó* című lapjával az alkotmányos eszméket terjesztette, ezért fogták el 1860. szeptember 7-én, majd eljárás és ítélet nélkül a josefstadi várbörtönbe vitték.⁴¹ Ő valójában tehát nem politikai fogoly, sokkal inkább internált volt Josefstadtdban, ezért jóval nagyobb szabadsággal illetve mozgástérrel rendelkezett, mint az elítéltek. Így például legálisan vezethetett naplót,⁴² és alig hétheti fogság után, október 22-én történt szabadulását követően josefstadi naplójegyzetei alapján írta meg említett könyvét.

Földy (Neupauer) János ügyvéd, bihari táblabíró, a nagyváradi királyi jogakadémia tanára 1849-ben a nagyváradi vész törvényszék bírója volt, és ezért 1849. november 8-án kötél általi halálra, majd kegyelemből 15 évi, vasban letöltendő várfogságra ítélték. Előbb Olmützben, azután pedig 1852 júniusától 1856 áprilisáig Josefstadtdban raboskodott;⁴³ mindkét börtönben készített naplófeljegyzéseket. Így írt ezek sorsáról 1849. évi, utólag rekonstruált naplójában: „Naplóm legnagyobb része a lángok martalékává lett, éspedig nem esetlegesen, hanem enmagam voltam meggyilkolójuk, mert nem lévén sem Olmützben, sem Józsefstadban [sic!] szabad tartanunk írószereket, kénytelen voltam a folytonos zaklatások miatt a szorgalommal vezetett naplómot megégetni; e csekély, későbbben összeszerkesztett foszlányokat sikerült a fogházból kiküldenem.”⁴⁴

Földy János Josefstadtdban vezetett naplói közül eredeti példányban valószínűleg csak az 1854. novemberi–decemberi feljegyzései maradtak fenn, míg az 1855. január 1-jétől 1855. június 29-éig terjedő naplóját utólag írhatta át, mivel annak elejére későbbinek tűnő szövegrész került.⁴⁵ Az ezeket megelőző és követő időszakok elégetett naploinak tartalmát Földy csak jóval később, a *Visszapillantás a múltba* című visszaemlékezésében, valamint egy ahhoz hasonló töredékes kéziratában⁴⁶ igyekezett rekonstruálni. Földy János kéziratossá naplótöredékeiből először a fia, Földy Géza hírlapíró⁴⁷ közölt részleteket, illetve kivonatokat, a *Pesti Napló* esti kiadásának 1868. október 15. és no-

⁴⁰ Kempelen 1861. 1–222. o. Benne Josefstadtról: 50–216. o.

⁴¹ Kempelen rövid életrajzai: *Szinnyei* 1891–1914. V. k. 1461–1463. hasáb és *Bona* 1998–1999. II. k. 200–201. o.

⁴² Kempelen 1861. 65. o.

⁴³ Földy János életrajzai: *Szinnyei* 1891–1914. III. k. 683–684. hasáb és *Barsi* 1988. 299–300. o.

⁴⁴ MTA KIK Kt. 685–686/1. Földy János naplója, 1849. augusztus 13. – 1850. január 10. 30 fol. (Az idézet a 3. oldalról való.) A Kézirattár nyilvántartása szerint az 1849. évi napló kézírata 1875 után készült.

⁴⁵ MTA KIK Kt. 685–686/3. *Földy János*: 1854. évi naplóm november és december hónapokról. 52 fol.; uo. 685–686/4. *Földy János*: Napló 1855. január 1. – június 29. 104 fol. Földy 1854. évi naplójára hivatkozik: *Zakar* 2020. 942., 944. o. A naplók eredetiségéről szóló meglátás Zakar Péter szíves közlése. (A Kézirattár nyilvántartása az utóbbi napló keletkezési idejét 1855-re teszi.)

⁴⁶ MTA KIK Kt. 685–686/2. *Földy János*: *Visszapillantás a múltba*. 79 fol. (Részleteket tesz közzé belőle: *Tóth* 1978. II. k. 207–216. o. Hivatkozik rá: *Zakar* 2020. 939. o.); MTA KIK Kt. 685–686/5. *Földy János*: „*Visszapillantás*” című munkához hasonló töredék. 7 fol. (A Kézirattár nyilvántartása szerint mindkét kézirat 1875 után keletkezett.)

⁴⁷ Földy Gézáról lásd *Szinnyei* 1891–1914. III. k. 679. hasáb.

vember 6. közötti számaiban megjelent, 12 részes cikksorozatában.⁴⁸ Az *Olmütz és Josefstadt. Egy fogoly naplója nyomán* című cikksorozat szerzője elhallgatta a naplóró nevét, azt azonban elárulta, hogy az illető nem engedte eredeti formájában közzétenni a naplót, mert „közönség elé nem hozható magánügyekkel levén vegyítve, szakadozott képet nyújthatna csak. Jobbnak látszott tehát az anyag más alakban való feldolgozása.”⁴⁹

Földy Géza cikksorozata már teljesen feledésbe merült – és maga a hírlapíró sem volt már életben –, amikor az 1920-as években Földy János özvegye (jóval fiatalabb második felesége), Lépešy Ilona egy színházi emberből lett írónak, Balassa Imrének adta át férje visszaemlékezéseit és naplótöredékeit. Balassa néhány hét elteltével visszaadta a kéziratokat, de az özvegy egy esztendő múltán végleg rátestálta azokat. Az író 12 évvel később vette újra kezébe, és egészen sajtószerű módon rendezte sajtó alá Földy János hagyatékát. A visszaemlékezésekből és naplótöredékekből – más források, emlékiratok felhasználásával – egy folyamatos, tartalmilag hitelességre törekvő, ám szövegét tekintve fiktív naplót alkotott, melyben jelentős mértékben átírta a szerző mondatait, illetve az eredetivel egyező stílusban igyekezett kiegészíteni azokat. A *Világostól Josephstadtig 1849–1856* című kötet, melyet Balassa Imre 1939-ben adott közre „Földy János naplótöredékeiből”, formailag napló ugyan, ám valójában Földy visszaemlékezéseinek és naplórészleteinek szabadon átfogalmazott, „regényesített” kompilációja. (Az utókor szerencséjére az eredeti kéziratok sem vesztek el, mert Balassa a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kéziratárának ajándékozta őket.)⁵⁰

A josefstadti politikai foglyok életét hasonló részletességgel mutatta be Deák Farkas jogász, író és történétíró *Fogságom története* című, Pesten, 1869-ben kiadott visszaemlékezése.⁵¹ Deák Farkas alig húszévesen, a marosvásárhelyi kollégium növendékeként sodródott bele egy összeesküvésbe, amiért ötévi várfogságra ítélték. Büntetését Nagyszébenben kezdte, majd 1854 májusától Josefstadtban folytatta, ahonnan 1857. május 13-án kegyelem útján szabadult. Fogságáról írt, sodró erejű munkája az 1849 utáni memoárirodalom egyik leghitelesebb, legbecsesebb darabja.⁵²

Josefstadti fogolytársa, Hajdu Lajos református lelkész-tanító, akit 1849. november 27-én kötél általi halálra, majd kegyelemből húszévi, vasban letöltendő várfogságra ítélték, és előbb Olmützben, 1852 májusától 1856 áprilisáig pedig Josefstadtban

⁴⁸ *Pesti Napló. Esti kiadás*, 1868. október 15. (13. sz.) [2. o.], október 16. (14. sz.) [2–3. o.], október 21. (18. sz.) [2–3. o.], október 22. (19. sz.) [2–3. o.], október 23. (20. sz.) [2–3. o.], október 28. (24. sz.) [2–3. o.], október 29. (25. sz.) [2–3. o.], október 30. (26. sz.) [2–3. o.], október 31. (27. sz.) [2–3. o.], november 4. (30. sz.) [2–3. o.], november 5. (31. sz.) [2. o.], november 6. (32. sz.) [2–3. o.] (Az október 21-ei számtól kezdődően végig Josefstadtról szól.)

⁴⁹ *Pesti Napló. Esti kiadás*, 1868. október 15. (13. sz.) [2. o.]

⁵⁰ Balassa 1939. 5–12. o. (A könyv születésének regénye.) Ennek részleteit közli: Pintér 1956. 259–272. o. Balassa sajátos „forrásközlési” módszeréről lásd Tóth 1978. II. k. 427. o. és Hermann 2008. 548. o.; vö. Hermann 2009. 8. o.

⁵¹ Deák 1869. 1–189. o. Benne josefstadti fogságáról: 84–186. o.

⁵² Deák Farkas életrajza: *Szinnyei* 1891–1914. II. k. 667–671. hasáb. Művének méltatása és újabb kiadása: Tóth 1985. II. k. 7–115. o.

raboskodott,⁵³ 1869–1870-ben hírlapi cikkekben tette közzé börtönemlékeit és egykori társainak utólag rekonstruált névjegyzékeit. A *Vasárnapi Ujság*ban napvilágot látott *Börtön-krónika* című cikkében rövid bevezetővel közölte az 1850 januárjától 1852 májusáig Olmützben raboskodók névsorát.⁵⁴ Ugyanez az írása a következő évben (két részben) megjelent a *Hazánk s a Külföld* című lapban is,⁵⁵ majd az olmützi cikk folytatásaként – többrészes cikksorozatban – ott publikálta az 1852 és 1856 közötti josefstadi börtönemlékeit és az ottani foglyok névjegyzékét is. A foglyok adatait három csoportban (polgáriak, katonák, idegenek), azokon belül büntetésük éve szerinti tagolásban (emelkedő sorrendben) közölte. A nevükön és büntetésük időtartamán túl igyekezett feltüntetni a foglyok származási vagy lakóhelyét, polgári tisztségét vagy katonai (honvédtiszti) rangját, azt, hogy az illetőnek vasban vagy anélkül kellett letöltenie büntetését, egyes esetekben pedig az illető későbbi sorsát, további életrajzi adatait is.⁵⁶ Hajdu közzétett egy felhívást is Josefstadt utolsó foglyaihoz, melyben a raboskodók börtönkönyvtárának kiszabadulásuk utáni sorsáról érdeklődött.⁵⁷ E felhívásra válaszul jelentette meg a josefstadi börtönkönyvtárról szóló cikket Németh László, volt erdélyi, háromszéki kormánybiztos, akit 1849-ben nyolcévi börtönre ítélték, és előbb Munkácson, azután pedig Josefstadtban raboskodott, s onnan szabadult kegyelem útján 1857-ben.⁵⁸

Ugyancsak Josefstadtból szabadult kegyelemmel 1857 januárjában Lakatos Ottó minorita rendi áldozópap, aradi gimnáziumi tanár, akit 1854 őszén az emigrációs Kosuth-dollárok terjesztése miatt fogtak perbe, majd 1855 szeptemberében 14 év, vasban töltendő várfogságra ítélték. Lakatos 1856 októberéig Theresienstadtban raboskodott, akkor őt is Josefstadtba szállították át, így ott töltötte fogságának utolsó hónapjait.⁵⁹ Meghurcoltatását és börtönélményeit a *Három év egy kompromittált életéből* című művében örökítette meg, mely Aradon 1881-ben, az Arad történetéről – plébánosként és a város minorita rendházának házfőnökeként – írt monográfiájának harmadik kötetében látott napvilágot. Visszaemlékezésében röviden felidézte a josefstadi börtönviszonyokat és onnan való szabadulásának körülményeit is.⁶⁰

Ekkortájt, 1881–1882-ben jelent meg Boross Mihály székesfehérvári író és lapszerkesztő *Élményeim 1848–1861* című memoárja, melynek második kötetében hosszabban foglalkozott josefstadi fogságával is. Boross 1849-ben székesfehérvári ügyvédként lett

⁵³ *Szinnyei* 1891–1914. IV. k. 261–263. hasáb. és *Barsi* 1988. 306–307. o. Hajdu részletes életrajza: *Zakar* 2014. 35–48. o.

⁵⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1869. április 25. (17. sz.) 229–231. o.

⁵⁵ *Hazánk s a Külföld*, 1870. február 24. (8. sz.) 125–127. o., március 3. (9. sz.) 139–141. o.

⁵⁶ *Hazánk s a Külföld*, 1870. március 3. (9. sz.) 141–142. o., március 10. (10. sz.) 155–158. o., március 17. (11. sz.) 173–174. o.; március 24. (12. sz.) 189–190. o.

⁵⁷ *Hajdu Lajos*: Adalék Josefstadt börtön-krónikájához. *Hazánk s a Külföld*, 1870. január 20. (3. sz.) 39. o.

⁵⁸ *Németh László*: A josephstadi börtönkönyvtárról. *Hazánk s a Külföld*, 1870. március 10. (10. sz.) 154–155. o. A cikk legújabb közlése: *Süli* 2017. 119–120. o.

⁵⁹ *Szinnyei* 1891–1914. VII. k. 651–652. hasáb; Lakatos Ottó. Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/L/Lakatos.html>. (A letöltés időpontja: 2022. szeptember 27.)

⁶⁰ *Lakatos* 1881. III. k. 259–366. o. (Josefstadtról: 347–353. o.)

Fejér vármegye másodalispánja és vésztörvényszéki elnöke, végül Komáromban hadbíró századossá nevezték ki. 1851-ben a kecskeméti református gimnázium tanáraként letartóztatták, és kétesztendei vizsgálati fogság után, 1853-ban négyévi várfogságra ítélték. Börtönbüntetésébe beszámították a vizsgálati fogság idejét, ezért csak két évet kellett letöltenie. 1853 decemberétől 1855. december 22-éig Josefstadtban raboskodott, s ottani, a börtönviszonyokkal és fogolytársaival kapcsolatos emlékeit örökítette meg visszaemlékezése *Két évem Josefstadtban* című fejezetében.⁶¹

Míg a fenti memoárok szerzői valamennyien várfogságra ítélve töltötték börtönbüntetésüket Josefstadtban, a *Hazánk. Történelmi Közlöny* 1886-os évfolyamában a Noszlopy-féle összeesküvésről megjelent visszaemlékezés írója, Vasváry Ferenc sánccfogoly volt ugyanott. Vasváry, a kecskeméti szabómester és gazdálkodó, aki 1848–1849-ben őrmesterként szolgált a 16. (Károlyi-) huszárezredben, 1852-ben részese lett a Noszlopy Gáspár vezette összeesküvésnek, amiért 1854-ben hatévi sánccfogságra ítélték. Ebből három évet töltött le – az általa csak „Józsefvár”-nak nevezett – Josefstadtban, mielőtt onnan 1857-ben amnesztiával szabadult. Emlékiratában nemcsak a kazamaták celláiban és a sánccmunka közben átélt saját emlékeit, hanem a várfoglyoktól szerzett értesüléseit is lejegyezte, így műve hasznos adalékokkal szolgál a josefstadi várbörtön egészének 1850-es évekbeli életére nézve.⁶²

Ami a josefstadi magyar foglyok 1849 és 1857 közötti névjegyzékeit illeti, a Hajdu Lajos által 1870-ben közzétett, említett listán kívül négy másik is megjelent nyomtatásban.⁶³ Ezek egyike Pütkösti Pál székely huszár őrnagy hagyatékából származik. Pütköstit 1851. január 27-én halálra, majd április 25-én kegyelemből két év várfogságra ítélték, és büntetését Josefstadtban töltötte le.⁶⁴ Eredetileg az ő tulajdonában volt az *1852. év szeptember 10-én kezdve Józsefvárosi foglyok névsora 1856-dik évi június 8-dikáig* címet viselő – a honvédtiszteket, a polgári politikai foglyokat és a köztörvényes bűncselekményekért elítélt cs. kir. katonatiszteket egyaránt tartalmazó – névjegyzék, melynek másolatát a *Kolozsvár* című lap tette közzé 1888-as karácsonyi mellékletében. Ez a lista az egyes foglyokról jóval kevesebb adatot tartalmazott, mint Hajdu Lajos névjegyzéke, mert a neveken kívül csak a büntetések időtartamát és a szabadulás évét, módját (elbocsátott, megkegyelmeztetett, vagy meghalt) tüntette fel.⁶⁵

⁶¹ Boross 1881–1882. I–II. k. (Josefstadról: II. k. 317–334. o.); Szinnyei 1891–1914. I. k. 1242–1245. hasáb.

⁶² Vasváry életrajza: Tóth 1985. II. k. 121–122. o. Visszaemlékezése: Vasváry 1886. 97–116., 188–203., 273–288., 349–362., 435–450. o. (Újabb közlései: Pintér 1956. 349–390. o. és Tóth 1985. II. k. 123–199. o.) Az emlékirat Josefstadtra vonatkozó része: Vasváry 1886. 354–362., 435–447. o.; vö. Pintér 1956. 380–390. o. és Tóth 1985. II. k. 191–199. o.

⁶³ Ezekről részletesebben ír a kéziratom leadását és lektorálását követően napvilágot látott ötödik fogolynévsor bevezetője: Kreutzer – Szoleczky 2023. 501–504. o.

⁶⁴ Bona 2015. II. k. 483–484. o.

⁶⁵ Josefstadt tömlöczében. *Kolozsvár*, 1888. december 24. (298. sz.) Melléklet. A „Kolozsvár” karácsonyfája 1888. [4. o.]

A josefstadi foglyok harmadik listáját, mely 1900-ban jelent meg az *Egyetértés* hasábjain, az előző évben, nyugalmazott kúriai tanácselnökként elhunyt Osztróvszky József jegyzetei alapján állították össze. Osztróvszky 1848-ban Szeged város I. kerületének országgyűlési képviselője, 1849-ben pedig szegedi kormánybiztos volt. Ez utóbbiért 1850. szeptember 30-án kötél általi halálra, majd 1851. szeptember 13-án kegyelemből hatévi várfogságra ítélték. Büntetését Josefstadtban töltötte le, ahonnan 1855. június 20-án szabadult.⁶⁶ Az Osztróvszky-féle névjegyzék a katonáknál csak a honvédtiszti rangot tünteti fel, a polgári egyének esetében (akik között olaszok is vannak) viszont többnyire csupán a nevüket közli, míg az illetők foglalkozását vagy 1848–1849-ben viselt tisztségét csak nagy ritkán tartalmazza.⁶⁷

A Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat évkönyvében, 1902-ben tette közzé Roediger Lajos középiskolai tanár, régész és néprajzkutató azt a fogolynévsort, melyet az 1854-től 1860-ig Josefstadtban raboskodó Pilaszanovics (Pilaszanovits) József készített a rabtársairól. Pilaszanovics 1848-ban Baja város főbírája, 1849. április–júniusban pedig a szabadkai rögtönítélő törvényszék elnöke volt, és az utóbbiért a pesti hadbíró-ság 1852. május 5-én 10 év várfogságra ítélte. Pilaszanovics összesen 151 nevet felölölő jegyzéke külön csoportosításban tartalmazza a „politikai polgári” és a „politikai katonai” foglyok névsorát (az előbbi 79, míg az utóbbi 72 fő volt), mindegyiküknél megadva, hogy az illetőt hány évre ítélték el, valamint azt is, hogy az adott személynek mi volt a foglalkozása, vagy milyen tisztséget illetve rangot viselt 1848/49-ben.⁶⁸ (A Roediger által megjelölt névsorban – közleményének címével ellentétben – nem az 1849 végén, hanem később, az 1850-es években Josefstadtban raboskodók adatai találhatóak.)

Az ötödik ismertté vált josefstadi fogolynévsort Kreutzer Andrea és Szoleczky Eme-se történész-muzeológusok publikálták 2023-ban, a Hermann Róbert 60. születésnapja tiszteletére megjelentetett tanulmánykötetben. A Hadtörténelmi Múzeum Kézírtos Em-lékanyag-gyűjteményében őrzött, *Josefvári foglyok* címet viselő aláírás-gyűjtemény – mely utólag, feltehetőleg az 1860-as években, Erdélyben készült – 63. túlnyomórészt (ám nem kizárólag) josefstadi fogoly nevét és polgári tisztségét (foglalkozását) vagy katonai rangját tartalmazza.⁶⁹

A fenti, eddig napvilágot látott dokumentumok sorába illeszkedik, ugyanakkor azonban ki is tűnik közülük Náray Imre most közlésre kerülő saját kezű börtönlevele, valamint fogolynévsora. Különleges forrásértéküket annak köszönhetik, hogy – jelenlegi ismereteink szerint – ezek a legkorábbi, a leírt eseményekkel egykorú, hiteles forrásai az 1850-es évekbeli josefstadi börtönviszonyoknak, valamint a magyar politikai

⁶⁶ Pálmány 2002. 632–634. o.

⁶⁷ Josefstadti foglyok. *Egyetértés*, 1900. március 29. (87. sz.) [1–2. o.]

⁶⁸ *Pesti Napló*, 1852. május 7. (649. sz.) [1–2. o.]; Roediger 1902. 218–223. o.; Fábrián 2011. 46–47. o.; Kreutzer – Szoleczky 2023. 504. o.

⁶⁹ Kreutzer – Szoleczky 2023. 505–518. o. A szerzők nemcsak az aláírás-gyűjtemény névanyagát publikálták forrásközleményükben, hanem annak alapján – elsősorban Bona Gábor munkáira és az egykorú (digitalizált) sajtóra támaszkodva – rövid életrajzi szócikkeket is készítették az egyes foglyokról.

foglyok ottani életének és kilétének. A Josefstadtban, 1853. március 1-jén keltezett, 16 oldalas levél – mely valójában a josefstadti várfoglyok 1853. februári névjegyzékének kísérőlevele – írójának és címzettjének védelme érdekében nem tartalmaz sem címezést, sem megszólítást, sem pedig aláírást. Bevezetéséből mindössze annyi derül ki, hogy írója „rendkívüli úton” juttatta ki Josefstadtból, mert a rendes levelezés útján tilos volt tudatni a külvilággal, hogy hányan és kik vannak a várbörtönben, és a velük való bánásmódról sem volt szabad írniuk.

Náray Imre levele bemutatja a josefstadti várbörtön épületét s az abban lévő cellákat, azok berendezését és funkcióját, az erőd, illetve a börtön személyzetét, különösen a foglyokkal közvetlenül érintkező porkolábok feladatait és szokásait. Leírja a börtönélet napirendjét és időnként változó szabályait, a higiénés és étkezési szokásokat, a foglyok életét korlátozó és megkeserítő intézkedéseket, a börtönlakók közös vagy egyéni elfoglaltságait, valamint kitér azok egymás közti viszonyaira és az összezártságból fakadó konfliktusokra is. Neveket azonban sem a foglyok, sem pedig a felügyelő személyzet esetében nem említ. Náray végezetül arra kéri a címzettet, hogy legközelebbi levelében meghatározott módon jelezze majd, ha megkapta ezt az írást.

Náray levelének melléklete, a josefstadti foglyok névsorát tartalmazó 12 oldalas kis füzet tulajdonképpen két, egymást kiegészítő névjegyzékből áll. Összefűzésükkor az első, nyolcoldalas, 111 nevet tartalmazó névjegyzék közepére, a 4. és 5. oldal (a 74. és 75. név) közé kötötték be a második, négyoldalas, 63 nevet tartalmazó jegyzéket (a névsor 112–179. tételeit). Náray saját kezű kimutatása szerint összesen 180 politikai foglyot és 10 „tolvaj” cs. kir. katonatisztet őriztek 1853 februárjában Josefstadtban. (Utóbbiak nevét nem közli, és a politikai foglyok közül sem nevesít öt olaszt.)

Névjegyzéke az egyes foglyok esetében a következő adatokat tartalmazza: név (a keresztnév több esetben rövidítve); a börtönbüntetés ideje (évben); az illető katonai (honvédtiszti) rangja vagy polgári tisztsége, foglalkozása; a fogoly származási helye, illetve lakóhelye; valamint nemzetisége (a magyarokon belül külön említve a székelyeket). Mivel Náray személyesen nem ismerhette valamennyi fogolytársát, névjegyzékének adatai (a nevek vagy a rangok, foglalkozások), melyeket részben bizonyára halálomás útján, másodkézből szerzett, számos esetben pontatlanok. Fogolyként nyilván nem követhette naprakészen a társai sorsát, ezért a névsorába olyanok is bekerültek, akik hónapokkal korábban, 1852-ben kegyelmet kaptak, és elvileg már kiszabadultak Josefstadtból.

Náray legkorábban 1853 májusában juttathatta ki levelét és névjegyzékét a várbörtönből, akkor ugyanis még kiegészítést tett a foglyok névsorát tartalmazó füzetke (az első névjegyzék) végére, miszerint április–május folyamán újabb 12 magyar és 21 olasz politikai fogoly érkezett Josefstadtba. Közülük azonban már csak négy magyarnak adta meg a nevét, a többiekét nem; de a megnevezett magyarokról sem jegyzett fel további információkat. Megtoldotta még utólag a névjegyzéket a levelében részletesen bemutatott josefstadti várbörtön rövid, tömör leírásával is.

FORRÁSKÖZLÉS

I.

*Náray Imre levele a josefstadi várbörtönről*⁷⁰

Josefstadt mart[ius] 1-én [18]53.⁷¹

Itt küldöm a josefstadi várfoglyok névjegyzékét; remélem, nem lesz érdektelen tudni, kik vannak itt és hányan, úgyszinte, hogy miként bánnak azokkal. Mindezek megismertetéseül, amennyire lehet, a legkisebb részletet is le fogom írni. Hosszú is lesz és tán unalmas is, de hiszem, miszerint az unalmas sorok között egy kis érdekes is fog található; azért egy kis türelmet kérek az egészhez. Rendkívüli úton – ne keressék, minőn – küldöm ezt, mert a rendes levelezhetési úton tilos tudatni mind azt, hogy hányan vagyunk és kik, mind azt, hogy miként történik a bánásmód – az a humanitás, amit annyira szeretnek emlegetni! Okát e titkolózásnak keressék több kigondolható okokban; természetesen a fő ok az lesz, miszerint a nagyvilág meg ne tudja mindezeket; mintha bizony a kiszabadultak el nem beszélnék otthon és másutt. De hiába; die Maßregele sind halt – Maßregele!⁷²

Tehát ez időben 190 főből áll a létszám. Van itt minden: pap, katona, zsidó, mindenféle nemzetbeli, és néhány tolvaj cs[ászári] katonatiszt. Ez utóbbiak velünk ugyan egy épületben, de mégis egy rakáson, külön szám alatt vannak; nevezetők – honnan, honnan nem – *Stiglitz*.⁷³

Az épület, melyben elzártan élünk, 280 lépés hosszú, emeletes. Az eleje, mintegy 5 ölnyi⁷⁴ szélességre, 1½ öl magas kőfallal be van kerítve, és így a világtól, a szó teljes értelmében, egészen elválasztva. E keskeny udvarformából (Zwingerből,⁷⁵ így hívják az egész épületet) 3 kis ajtó vezet ki, mely éjjel-nappal zárva lévén, mindegyik előtt egy-egy plundrás,⁷⁶ szuronyos őr sétálgat fel s alá. A közép ajtón hordják be az edelt, azon járnak ki és be a személyzethez tartozó megbízottak; tehát ezen ajtó többször van nyitott állapotban, de amint valaki az illetők közül rajta bejő vagy kimegyen, az ott álló őr azonnal, mindannyiszor bezárja azt, különben 25 bot [a büntetés]. Ez ajtó körül egy kissé nagyobb a tér, lehet 8 öl széles, mely a Zwingernek mintegy hasát képezi; e hely az, melyen meleg évszakon át a Zwingernek erő[í]tetett lakói a séta ideje alatt balmozni⁷⁷ szoktak.

⁷⁰ Saját kezű eredeti: *Náray* [é. n.]

⁷¹ A levél címezettje Mülek Ferenc aradi ügyvéd lehetett, aki 1848–1849-ben és 1861-ben Arad megye egyik országgyűlési képviselője volt. (Lásd forrásközleményem bevezetőjét!)

⁷² Német: A rendszabályok bizony rendszabályok.

⁷³ Helyesen: Stieglitz (német) – tengelic. (Náray aláhúzással jelzett kiemeléseit dőlt betűvel jelölöm.)

⁷⁴ Hosszmérték, 1 öl körülbelül 190 cm.

⁷⁵ Német: falszoros, az épület és a fal közötti szűk tér.

⁷⁶ Német szabású, bő nadrágot viselő.

⁷⁷ Könnyű labdát a levegőben ütögetve játszani.

A hosszú épület – minőkkel a vár körül van építve – 12 számra van elosztva (így lévén építve), tehát ugyanannyi fő ajtaja van, mely közvetlenül a kerített helyre szolgál.⁷⁹ Az ajtóval szemben egyajtónyi szélességű kőlépcső vezet fel az emeletbe, és minden ily szám alatt, valamint földszint, úgy az emeletben is, jobbról-balról egy-egy szoba van egy előszobával, mely utóbbi egyúttal konyha is. A szobák alól-felül egyforma nagyságúak; 2½ öl szélesek s 5 öl hossz[ú]ak. Rajtok az udvar felé – így nevezzük a kerített helyet – nagy ablak, a szoba falában körül 7 – 2 láb⁸⁰ mély – vakajtó van; 8-ik a valóságos ajtó, mely az előszobába, onnan pedig az épület, vagyis a szám fő ajtajához vezet. A vakajtók rendszeren ágyfőknek vagy ruhatáraknak használtak, az ágyak vagy ide helyeztetnek be, olyképpen, hogy azok hossza sorban a szoba közepére szől, mint valami kaszárnyában vagy kórházban, vagy pedig a fal mellé állítatnak. Az almáriomot⁸¹ ne képzeljék valami divatszerű chiffonièrenek,⁸² hanem akiknek egy-két krajcárja van egy darab deszkára, azt vesz, és a vakajtóba keresztbe odaszegzi; aztán kinek miye van, ott tartja. Minden szobában van két asztal, és ahány ember, annyi deszkaszék, és ez a bútortat; ha valaki teheti, saját haszná-

A josefstadti foglyok lakszobája.

3. kép: A josefstadti foglyok lakszobája az 1850-es években.
(Pollak Zsigmond fametszete. Göcseji Múzeum, KPM 1975.1.115-02)

⁷⁹ Értsd: nyílik, vezet.

⁸⁰ Hosszmérték, 1 láb körülbelül 32 cm.

⁸¹ Latin: szekrény.

⁸² Francia (chiffonnier): sifonér: fehéreneműs vagy ruhásszekrény.

latára egy kis asztalt vesz, vagy hónapszámra kibérel. Az árnyékszék – Leibstuhl⁸³ – az előszobában, a tűzhely tőszomszédságában; annak jobb helyet nem is találhattak, mert míg az egyik cimbor a estelit készíti a tűznél, addig a másik a délit erő[l]teti ki a trónuson. Az *ablakok* a felső szobákban csupán erős vasrostéllal vannak ellátva, de az alsókban még ezenfelül olyan kavics tisztító forma drótrostával; tehát az alsó szobák világosság dolgában nem is hasonlíthatók a felsőkhöz. Minden szobában egy belőlfülő *kis vaskemence* van, mely keveset melegít, de annál többet füstöl. Naponkint annyi fűteni való *fenyőfűt* kap egy szoba, mennyit rendszeren egy fűtésre be lehet rakni a kis kemencébe; főzésre külön – *wird nicht gegeben*⁸⁴ –; akiknek kell, vegyen, vagy száraz profontot⁸⁵ egyék.

Az épület hátsó része már a bástyához van építve; azon az oldalon igen vékony fala van. Igen, mert a földtől egész a tetőig, mintegy 10–12 öl szélességű föld és azontúl a bástya fala képezi a falat; ez okból a szobák igen nedvesek, de különösen az alsókban minden *megmacskásodik*.⁸⁶ *Egér*, patkány *quantum satis*;⁸⁷ egyéb féreg, főképp télen, nemigen van. A bástyára és a bástyák közé az épület közepén levő nagy zárt kapun juthatni. Ezen megyünk szebb időkben az épület háta mögé sétálni. A *kémények* is mind *vasrostéllal* vannak ellátva, noha az épület háta mögött, a kémények közelében 2 ör sétálgat éjjel-nappal, természetesen azért, hogy valaki a bástyákra és onnan a tátongó sáncok tömkelegébe ne szökhessék. Minden szobában 5 ember – vagy mit is mondok, dehogyan ember, csak rab – van, kivéven a két szélső számot, melyek két szobáiban csak ketten vannak. Tehát ez azon épület, melyben annyi magyar szív dobog!

Az erő s őrizet, mely ennyi embert fogva tart, mi? A becsületen felül – mire, úgy látszik, nem sokat adnak – a vár, roppant sáncaival s tömérdek bástyaival; a várban 4-5 zászlóalj és a leírt épület, melynek minden ajtaja – kivéven a konyha s szoba köztit – szüntelen zárva; hát a sok vasrostély, mit vétett? Mindezen felül a várparancsnok és a térparancsnokság; ez utóbbi személyzete egy – a kinézése után gyermekijesztőnek csúfolt – borzas oberster,⁸⁸ ki bennünket mind egy szálíg örömet küldene a másvilágra. Ő tetőtől talpig egy valóságos pokróc; egy őrnagy, egy kapitány, egy fő- s egy alhadnagy, azután 2 profusz,⁸⁹ egy őrmester, ki egyszersmind kulcsárunk és 1 corporal.⁹⁰ A két utóbbi szünet nélkül itt tartozván lenni, a Zwingerben fel-alá járkálnak; a többinek szabadságában áll a Zwingert tetszések szerint látogatni, und sich da wichtig machen.⁹¹ Naponkint jelenik meg – d[él]u[tán] 1 órakor – az őrizetünkre rendelt mintegy

⁸³ Német: árnyékszék.

⁸⁴ Német: Nem adnak (nem adatik).

⁸⁵ Prófont vagy profunt: a legénység számára készített barna kenyér, katonakenyér, komiszkenyér.

⁸⁶ Másképpen elmacskásodik (tájszó): nedvessé, nyúlóssá, nyálássá válik; elrothad, megpenészedik.

⁸⁷ Latin: Böven, amennyi csak kell.

⁸⁸ Német (Oberst): őbester, ezredes. A josefstadi cs. kir. térparancsnokság ezredese 1852–1853-ban Josef Borosini von Hohenstern lovag volt. Vö. Militär-Schematismus 1852. 98. o., 1853. 94. o.

⁸⁹ Profosz vagy profusz: porkoláb, börtönőr.

⁹⁰ Német (Korporal): káplár, tizedes.

⁹¹ Német: És ott fontoskodni (magukat fontossá tenni).

30 fegyveres egy őrmester[rel] s egy káplárral, kik az ablakok előtt – éppen a 8-ik szám előtt, mely az épület közepén van – felállítatván, hangos commando⁹² szóra töltik meg fegyvereiket. Bizony szép [h]ókusz-pókusz!

Hogy ne felejtsem, azelőtt szakadatlanul olaszok jártak be őrizetünkre, de most – mintegy két hét óta, noha az olasz zászlóaljok is itt vannak a várban – cseh vadászok, csupa gyermekek és újoncok; szívünkől nevetjük őket, azt gondolván, miszerint ijesztésünkre 15–16 éves gyermekek öltöztettek kakastollas jágermondurba!⁹³ E rögtöni változás a Zwingerben sokféle gondolatokra ad okot; gondolkodni mindenütt szabad; ha jól hallottam, még az új büntetőtörvények sem büntetik meg az embert azért.

Egy profosz felváltva minden nap *inspectiót*⁹⁴ tart, mely abból áll: reggel 7 órakor kinyitattja az ajtókat, sorba járja a szobákat, és megolvassa⁹⁵ a fejeket, hogy valamelyik nem hiányzik-e? Délután 6 órakor ugyanazt teszi. Ők szeretnék eltitolni, hogy megolvassák végett járják a szobákat; azért, hogy ne gyanítsuk azt, mindig egész illemmel szokták kérdezni: „Für Heute brauchen die Herren nicht mehr?“⁹⁶ És az alatt, míg e szót kiejtik, a szobában körüljár a szemök; néha egyik-másik megfélejtkezik magáról, az ujsa is a levegőben a szeme után jár. Mi rendesen az egészet szótlánul fogadjuk, ha csak éppen jókedvünkben nem talál, és akkor valaki a szoba lakói közül felhoz valamit, hogy neki szüksége volna valamire, például elfelejtett vacsorát hozatni, pedig éhes, tehát hozzanak! (Jól meg kell jegyezni, az esti 6 órakor van, ezelőtt 5-kor történt.) A profosz gorombán válaszol németül, másképp nem tudván: „Nem lehet már, mért nem hozatott előbb, 4 órától elég ideje volt” (ez egyik jele a humanitásnak), és azzal elzárat mindent. Reggeli 7 óráig szó sincs a kinyitásról; ha ez idő alatt valakinek véletlenül baja esik, várákozzék reggelig, ha pedig a baj azt nem engedné, lássa, miért rab. – Ez is szép intézkedés!

Szolgálat: Minden két szobának [van] egy ordonánca,⁹⁷ ez hordja az ételt be, és – másnap – ki; egyebet tenni nem tartozik, hacsak hetenkint legalább egy-egy tizedet nem kap; már aztán seper, fűt, a boltba is elmegy. De bármit hozzon be vagy vigyen ki, az örökös őrmesternek vagy a káplárnak tartozik megmutatni. Különben, úgy szinte, ha az ajtót maga után nyitva felejt, bár csak vízért menjen az épület előtti kútra, 25 bot [jár]. Ez ígértetett nekik az esetre is, ha a foglyokkal beszélni mer[nek]. Óh, óh, mintha bizony nem találhatna az ember módot titkosan szót váltani azzal, ha tudniillik volna mit azzal beszélhetni, hiszen – mint mondám – a 10-es sokat, mindent megtesz.

Az ordonánccok reggel 7-kor bejönnek és 9-ig kötelesek a 2 szobában minden dolgot elvégezni, mert 9 órakor már sétaidő [van], és akkor a Zwingerben nem szabad ordo-

⁹² Parancs.

⁹³ Német (Jägermontur): vadászegyenruha.

⁹⁴ Ügyeletet.

⁹⁵ Értsd: megszámolja.

⁹⁶ Német: A mai napra az uraknak nincs szüksége még valamire (többre)?

⁹⁷ Küldönce.

náncot látni. 11½ órakor kezdik meg az ebédhordást. Minden fogolynak külön ételhor-dó edénye van, nem igen mernek társaságba összeállni, minthogy nem tudhatni, mely percben választják el őket és szórják külön számokba. Délutáni 1 órára meg kell ebédelni és mindent felmosogatni, mert akkor az őrmester végigjárja a 12 ajtót és mind-egyiken bekiált: „*Legno!*”⁹⁸ Mely szóra az ordonáncok – bárha a tényérok mosásával vagy törölgetésével foglalkoznának is – mindent otthagynak, és eszeveszetten futnak az őrmester után. Igen, mert egy őrmesterrel nem tanácsos kikötni, könnyen ducál a pof⁹⁹ és még egyéb is; tehát a „*legno*” azt jelenti, hogy menjenek számunkra fát fa-szolni.¹⁰⁰ Míg 48 szoba számára a fa kiosztatik, néhány perc csak elmúl; nem is csuda, hiszen nem csekély fejtörésbe kerül annak pontos kicalculálhatása,¹⁰¹ hogy egy-egy szoba illetékéből mennyit lehet visszatartani, azaz ellopni. Ugyan, miért lopna egy ör-mester – kérdezhetné valaki –, midőn annak megvan a 17 krajcár napibér? Igen, de van ám 3 profosz – az egyik a sáncribok mellett – és az őrmester, kiknek feleségeik sütnek, főznek, mosnak nekünk, mihez fa kell, a fának pedig – még a fenyőnek is – öle 10 pen-gőforint. Ha a csekély nyereséget, mit általunk kapnak, fára kellene kiadniuk, a Gnä-dige Frau,¹⁰² N. N.¹⁰³ profoszné és azoknak saját vagy csak fogadott kisasszonyaik nem járhatnak selyemruhában; és francia nyelvre is csak kell valami, különben valami kis hadnagyocska nem fogja elvenni, ha pedig elveszi, csak *cautio*¹⁰⁴ is kell. Ha mi pa-naszt emelünk a kis faportio¹⁰⁵ ellen, azt felelik, a *commissio*¹⁰⁶ így végezte el, és azzal elég; ha van pénzed, végy fát, ha nincs, maradj a pokróc alatt az ágyban! Igaz, bizony, mindenkinek vaságya van, abban egy szalmazsák, melyet minden 3 hóban újratöltenek; egy kis szalmapárna a fej alá, egy pokróc takarónak és 2 lepedő, mit minden hónapban egyszer megmosatnak; néha piszkosabban jó vissza, mint kiment.

Megkapván az ordonáncok a fát, azt az illető szobába belökik, és otthagyják, mert már 2 óra lett, mely ismét [a] séta ideje, nem szabad nekik ott maradniok, csak 4 órakor térhetnek vissza dolgukat végezni. Az ordonáncok olaszok, igen megelőző szolgálatké-szek; mint már említém, van a várban másféle katona is, de senki sem fogja képzelni, hogy cseh[et] vagy németet alacsonyítsanak a Leibstuhl kihordására!

Ebéd legnagyobb részt a kulcsár őrmestertől kerül a Zwingerbe, kinek a neje cseh és a Zwingeren kívül lakik; e kettő elég ahhoz, hogy a magyar ember képzelhesse a koty-valékot. A profossal is éppen úgy van a dolog. Egy ebéd 15 pengő krajcár, csak egy kis megszokás és a megnyugvás, hogy nincs, kell hozzá, és azon felül jó gyomor; hát

⁹⁸ Olasz: fa.

⁹⁹ Értsd: jár a pofon.

¹⁰⁰ Vételezni, átvenni.

¹⁰¹ Kiszámíthatása.

¹⁰² Német: nagyságos asszony.

¹⁰³ N. N. – a „*nomen nescio*” (nevét nem tudom) rövidítése.

¹⁰⁴ Latin: (házassági) óvadék, pénzbiztosíték.

¹⁰⁵ Értsd: faadag.

¹⁰⁶ Latin: bizottság.

bizony meg lehet enni. A *reggelit* s *estelit*, ki hogy bírja, úgy intézkedik. Van minden 4 napra 2 profont – melyből egyet el lehet adni 6 pengő krajcárért, és van *Löhnung*¹⁰⁷ 10 krajcár –, van ebéd 6 és 10 krajcárért is. Legnevezetesebb azon téztaétel, mit minden pénteken kapunk; olyan oláh kalácsforma, minőt Aradon is a Színház utca szegletén árulnak, neve: *bukta*. Ez oly á[!]talánosan nemzeti étel Csehországban, hogy pénteken az első hercegtől, annak cselédjeitől az utolsó napszámosig ezt eszik. Különbösen sörélesztős, nem rossz. A napokat csupán erről különböztethetjük meg, és arról, hogy vasárnap nem sétáltatnak. Séta helyett vasárnap reggel, aki akar, *templomba* viszik. A templom a kórház udvarán van, akkora, hogy a ministrans¹⁰⁸ gyermek lába kiér abból, tehát senki sem mehet abba, a misét a szabad ég alatt kell elhallgatni, természetesen levett kalappal. Én csak egyszer valék ott kíváncsiságból; de vannak sokan, kik el nem hagynák a világért sem, mert attól és szenteskedésök mutatásától várják az amnestiát.¹⁰⁹ Auch gut!¹¹⁰

Mosás vagy örmesternénél vagy profosznénál; ők magok nem győzvéni, kiadják magánházakhoz, mely házak nem nagylelkűségből teszik azt, hanem nyereszkeségből, meglehetősen drágán, és mindenesetre kefével, mert egy ingnek elég kétszer megfordulni a mosásban, hogy elrongyolódjék. A mosónéval sohasem találkozhatunk, a ruhát senkinek számba nem adhatjuk, senkitől át nem vehetjük; az ordonánc viszi ki a szennyest hétfőn és hozza vissza a megmosottat szombaton. Ha valami ruhadarab elcserélődött vagy elveszett, többé elő nem kerül, a károsult hiába hivatkozik cédulájára, melyre felírta szennyését. A cédula megkerül. És e baj, ily rendetlenség mellett, annyi ember közt gyakran előfordul.

Séta: Az örmester reggel 9 és délután 2 órakor az épület 12 ajtaján bekiált, felnyitván előbb az ajtókat: „Zieren gehn!” – mi annyi, mint: „spazieren gehen”;¹¹¹ e szóra, ki élvezni akarja a szabad – amennyire szabad – levegőt, otthagyja a bűdös szobát, és ki megy a ház elébe, ott pajtás pajtással szaladgál vagy lépdegél fel-alá, mint neki tetszik vagy inai bírják. Itt szokták elbeszélni egymásnak a Fremden¹¹² és egyéb hírlapokból kicsipkedett újságokat és nem újságokat, mit aztán mindenféle combinatio¹¹³ követ. Egy kis csapat angolul töri a nyelvét, a másik francia szavakat recitál;¹¹⁴ amott kettő-három egy olasz pajtást csíp nyakon, kérdeztől tőle, hogy a sárgarépát és vöröshagymát miképp híjják, nem tudja az ordonáncnak megmondani. Sőt, mi több, még olyak is vannak, kik németül tanulnak! Séta alatt a társalgás csendes s komoly, míg az olaszok elő nem bújnak szobáikból. Ezek – alig 15-en – nagyobb lármát csapnak, mint a többi 170;

¹⁰⁷ Német: zsold.

¹⁰⁸ Ministrans: a papnak segédkező személy.

¹⁰⁹ Amnesztia: a büntetés elengedése, megkegyelmezés.

¹¹⁰ Német: Úgy is jó (ez is jó)!

¹¹¹ Sétálni (sétára) menni.

¹¹² Valószínűleg a Bécsben, az 1850-es években kiadott *Fremden-Blatt* című napilapról van szó.

¹¹³ Latin, itt: elképzelés, elgondolás, ötlet.

¹¹⁴ Felmond, elmond.

ha véletlenül egy verebet vagy varjút meglátnak, egész örömmel és lármával mutogatják egymásnak, csak hogy utána nem ugornak.

Itt és a szobákban, vagy egyá[]taljában a börtönben ismerhetni meg az embereket. Vannak köztünk árulkodók – a Stiglitzek mind azok, azért velök csak az ejusdem fari-nae¹¹⁵ madarak társalognak –, vannak hízelkedők, legtöbben „mea culpát”¹¹⁶ vevők, olyak, kik szüntelen saját édes magokat és tettöket emlegetik s magasztalják, csak magokat tartják becsületeseknek, az egész világot gazznak; az embereket pedig, habár azok a legbecsületesebbek legyenek is, gazembereknek tartják. Sok tekintetben igazok van, de nem mindenben. Vannak, kiknek minden fohásza, minden szava – tán még álma is –: amnestia. Ezek a majlandi kis cravall¹¹⁷ hallatára fogcsikorgatva mindent összekáromolnak; nem mintha a világ csendével vagy nyugtalanságával gondolnának, hanem, hogy azáltal elmarad a remélt, várt és itt-ott elhíresztelt amnestia. Vannak, kik mással nemigen szeretnek társalogni, mint sárga-fekete zsinórossal, ha mindjárt vice freiter¹¹⁸ is az; ezeknek elvök, hogy „cum patre quardiano semper bene”¹¹⁹. Azt hiszik, miszerint ha ők a profossal, hadnagy vagy más ilyféle valamivel beszélgetnek egész séta alatt, hát mindjárt másnap ezüsttányéron küldik be nekik a certificatot,¹²⁰ és lefoglalt juhait, ökreiket azonnal visszakapják. Szóval, hej, csak megvagyunk mi! Elég az ahhoz, nem mind arany, ami fénylik! Egymást igen ismerjük, azért itt csakugyan áll a közmondás: mindenkit társáról.

Midőn a toronyóra elüti a másfél órát (tudniillik 9-től ½ 11-et s 2-től ½ 4-et), az örökös s jelenlevő személyzet egyik tagja elkiáltja magát: „Wird eingerückt”,¹²¹ és a 200 ember, kik közt számtalan van, ki csatákat nyert, csapatokat vezényelt, mint a csorda egy kis pásztorfiú szavára istállóba siet, szépen betakarodik szobájába. Senkinek sem szabad más szobába menni, annál kevésbé idegen számba; kit máshol találnak, hallgathatja a német gorombaságot.

Foglalkozás: egyik selymet, másik gyapotot gombolyít, egyik sipkát, másik kendőt vagy ridiclit¹²² köt; papendekl¹²³ munka; legtöbb lánc- és egyéb drótholmi készítő; egyik felhajtja a drótot, a másik egy szegletben felfűrészezi, a harmadik ott rázza a zsákban; ott beszél kettő hajdani, volt vagy nem volt világhírű szép kancájáról,

¹¹⁵ Latin: velük egyforma, azonos természetű.

¹¹⁶ Latin: „Én vétkem”, a bűnbánat szavai.

¹¹⁷ Milánói botrány, felfordulás, utcai csődület. 1853. február 6-án Milánóban Giuseppe Mazzini felhívására felkelés tört ki, amelynek során a cs. kir. csapatok 10 halottat és 47 sebesültet veszítettek. A felkelést leverték, a felkelők közül 895 főt letartóztattak, közülük 16 főt kivégeztek. (Hermann Róbert szíves közlése.)

¹¹⁸ Német: „al-örvezető”. Ilyen rendfokozat nem létezett; Náray az illető jelentéktelenségét jelezte ezzel a gúnyos kifejezéssel. (Kedves Gyula szíves közlése.)

¹¹⁹ Latin, szó szerinti jelentése: Atyai őrizettel mindig jó – azaz, mindig jó, ha felügyelnek minket.

¹²⁰ Latin: igazolást, tanúsítványt.

¹²¹ Német: bevonulás, bevonulni!

¹²² Ridikli (retikül): női kiegészítő.

¹²³ Német (Pappedeckel): papundekli, papírlemez, kartonpapír.

vadászatról, havasról, puliszkáról. Egy[ik]-egy[iknek] kis vasfogó a tenyerében és agatja össze a drótkarikákat. Ott egy szegletben egy komorkodó legény ül, el van merülve. Egy könyv van előtte, bele-belenéz abba, és ismét felmeresztí szemeit a boltozatra; néha-néha egy érthetetlen szót hadar, szája járásából mindenki ráismerhetne, hogy valami idegen nyelvvel vesződik; és csakugyan káromkodik, hogy az angol 10 betűt ír egy szóba és csak kettőt sziszeg ki.

Ott egy vesződik a francia rendhagyó igékkel; ott kettő vitáz, hogy melyik vidék beszél legjobban magyarul; az egyik énekes hangjással el akarja hitetni, hogy a székely, a másik ellenben a dunántúlinak ad elsőséget. Itt-ott a szobákban akad olyan fogolytárs, ki sehogy sem találhat időtöltést; a kötés asszonyoknak való, a drót kovácshoz vagy cigányhoz illik; magyar nyelvvel megélt eddig, ezután is meg fog élni, idegen nyelvvel vagy egyéb olvasmánnyal csak nem töri fejét. Az egész világra haragszik, hogy miért nem unja más is magát, mint ő; szitkozódik a sors ellen, hogy neki, ki egész életében kártyázott, agarászott, mulatott, itt kell bezárva élnie. Hogy aztán mégis legyen egy kis foglalkozása, vagy veszekszik, vagy a gyufáit szórja a földre, hogy ismét felszedhesse, minden gondolata *Panczirs* konyháján akad fenn (az őrmestert híják Panczirs-nek); alig várja az ebédet.

Amott abban a szobában egyik kis asztal mellett szótlanul ül, úgy látszik, mintha a szobatársaival nem nagy barátságban állna, mert azok nem szólnak hozzá. Papiros van előtte, irkál, tán valamit tanul, vagy tervet készít; nem, a sétán hallottakat és a szobájában mondottakat jegyezgeti fel, mit aztán valamelyik atyafiához küldendő levél alakban egy reggel átnyújt a profusznak; mint minden levél, úgy ez is a Platzcommandóhoz¹²⁴ és generalishoz¹²⁵ jut.

Egyszer csak kivisznek valakit a Platzcommandóhoz; a profusz később ennek a szobájában megjelenik és kérdezősködik, hogy melyik a kivitt N. N.-nek a holmija, ki kell utána vinni, mert amnestiát kapott. A szegény szobatársak nagy örömmel mindent összehűznek, mit csak övének hisznek. Sajnálkoznak, hogy jó pajtásukat többé nem láthatják, el se búcsúzhatnak tőle, mert ez így szokott történni. A profusz a holmit még ki se vitette a Zwingerből, midőn a másik profusz toppan be a szobába, és nekiesik az amnestiázottnak mondott ágyának, azt össze-vissza turkálja, keresi; a szobatársak egymásra néznek. A kivített szinte¹²⁶ megkutatják a Platzcommandónál, és miután holmiját széthányták, minden darabot külön megnéztek, mintha semmi se történt volna, szépen visszahozzák a Zwingerbe. Ez káromkodik, hogy ő a hírlapból olvasott kis furcsa hírt beszélt el néhány jó barátja előtt, és azt, sőt arra mondott észrevételeit is megtudták. Egyik szobában éppen most kutatgatnak, mint látjuk, rajzolatokat keresnek és foglal-

¹²⁴ Német: térparancsnokság.

¹²⁵ Német: tábornok. – A josefstadi cs. kir. helyőrség parancsnoka 1852–1853-ban Peter Leopold Spannocchi gróf, altábornagy volt. Vö. Militár-Schematismus 1852. 98. o., 1853. 94. o.

¹²⁶ Értsd: szintén.

nak le. Igen, egyik pajtás a Zwinger külső alakját és a szobát, melyben lakik, emlékül lerajzolta; alig látta még 2-3 ember, és íme, lefoglalják, hogy azt nem szabad lefesteni!

Hát mesterembereket is zártak a polit[ikai] foglyok közé? Kettőt látunk szurtos köténnel; az egyik erősen gyalul, szinte izzad bele, a másik pedig egy pár új csizmát varr. Nem mesteremberek azok, mindkettő volt ügyvéd, ítéletök után egyebök nem maradt, mint feleségek és 5-6 gyermekök, kik honn éhséggel küzdenek. Ezek miatt tanul-ták meg e mesterséget és dolgoztatnak a fogolytársaiknak csekély bérért. Nini, hát az ott az emeletben mit farag? Talán cinkefogót készít, mint látom, félig-meddig már össze is állította. Nem cinkefogó az, láthatná csak közelebből; az egy valóságos remekmű, oltár vagy kápolna lesz belőle. Valóban csudálható ügyességgel készül, a maga nemében bármely műkiállításnál helyet foglalhatna, oly szép metszések vannak és lesznek rajta. Hja, készítője nagy mester, és már 8. hónapja dolgozik rajta. Vannak, kik igen szép famunkákat is tesznek.

Valami lármát hallok; hát mi az? Semmi, egyik derék bajtársunk¹²⁷ elmeháborodott, szobájában bizonyosan énekel. Ezt teszi egész nap, senkit sem bánt, ritkán jó le sétálni; ha le is jó, szótlantul szaladgál fel-alá hajadonfővel; igen, mert ő is prissnitzista.¹²⁸ Sokszor eszébe jut, hogy ő huszár volt, és olyankor bekecsét panyókára vetvén, valahonnan vesszőt kerítvén, lejjő a sétálók közé, ajtaja előtt olyszerű lépést vagy hágást tesz a levegőbe, mintha lovára vetné magát, és aztán nevetve szaladgál végig. Szegény! Csak másodmagával van egy szobában, egyik hajdani, jószívű tisztjárja van vele! Van még egy ily szerencsétlen a Stiglitzek közt; az meg az egész séta alatt füvet, tyúkhúrt keres s szed, és azt aztán a szobában egész nap rendezgeti; ezért őt a Zwinger botanicusának¹²⁹ híják.

Még egyet kérek; ott is látok valamit faragni, mi az? Igen, egyik pajtás fülbevalókat, karperecszemeket metszeget cseresznye-, szilva- és barackmagból; ez is igen ügyes. Hej, sok ügyes ember van itt, pedig azelőtt egészen más volt életmódjok, tollnál egyebet metszeni nem tudtak! Úgy van, a szükség és az unalom csudát teremt az emberből!

Miként élnek a szobabeliek egymás közt? Hát csak úgy, ni! Ritka szobában van tökéletes egyetértés, barátság és béke. Nem is csuda, hiszen még a házastársak is civódnak néha, pedig csak ketten vannak és azonfelül szeretik is egymást; itt pedig öten és csupa férfi, egymásnak nemigen szeret engedni. Aztán meg a börtön, a sok veszteség, egyik-másiknak családi viszonya, soknál az édes öntudat, hogy ő teljes életében dühös ellensége volt mindennek, ami volt, és mégis holmi haszontalan sansculotte-okért¹³⁰ szenvednie kell. Mondom, ezek, s több másfélék, miket az embernek csak gondolni szabad, a legszelídebb, legbékésebb természetet, legnyugodtabb kedélyt is ingerlékenyené teszik. Egész mulatság hallgatni séta alatt, miképp panaszkodik egyik szobabeli

¹²⁷ Vajda Ferenc (1813–1877), volt cs. kir. huszárcapitány, honvéd alezredes. Vö. *Bona* 2015. II. k. 576. o.

¹²⁸ A hidegvizes gyógykúrát elterjesztő Vincens Priessnitz követője.

¹²⁹ Latin: növénytanulással foglalkozó szakember.

¹³⁰ Francia: népi forradalmár.

a másíknak, mondván, panaszt teszen az illető helyre, hogy tegyék inkább egyesbe vagy a sáncribok közé, csak ezzel vagy amazzal ne kényteleníttessék lenni. Van panasz akár mennyi! Egyik nem szereti a kalapácsolást, fűrészelést s reszelést, a másik a szobaszellőztetést; egyik a hideget, másik a meleget; az enyvszag igen bűdös, a drót-munkások mindent elpiszkolnak; van, aki a lármát nem tűrheti, s a [többi] s a [többi].

Ha valakinek valami kérnivalója vagy panasz van, azt a reggeli profusz-raportkor¹³¹ kell előadni; a profusz 9 órakor feljeleni a Platzcommandónak és onnan a generalisnak. Legyen a kérelem vagy panasz bármi és bárminő sürgetős, az ezen az úton fog megengedtetni vagy megtagadtatni. A siker, mi azt követi, vagy aznap délután, vagy – mi gyakrabban – másnap reggel tudatik az illetővel. Így van a levélírással, így, ha valakinek szabó vagy Schuster,¹³² sőt így, ha orvos kell. Ha valaki magának saját erszényén ruhát akar készíttetni, és az a fennebbi úton megengedtetett, azt kiviszik a Zwingerből valami irodába (egyszerre 3-nál többet nem, mert rend s szabály ellen volna sok rabbal az utcán végigmenni). Ott várakozik már az illető mesterember, azzal csak hevenyében véteszen mértéket, és ne is igen szóljon, mert rá lármáznak. Nevét a mértékre nemigen szabad felírni, csupán a számot, mely alatt a rab lakik, például: No. 8. unten o[der] oben, rechts o[der] links.¹³³ Többé a mesteremberrel nem találkozhatni; ha a ruha megkészült, a pénzt a profusz veszi fel. A mértéket tartozik a mesterember visszaadni – persze, nehogy azáltal valami roppant ismeretség kerekedjék ki. Ha a kemencét kell igazíttatni, miután azt nem lehet kiküldeni, tehát a cseh fazekast – vagy micsoda piszkost – beeresztik a szobába, de az őrségen levő tizedes vagy őrmester jelenlétében végzi dolgát. Ha egyik fogoly annak csak feléje tekint is, vagy – nem beszélhetvén vele – csak úgy némaként mutogat, hogy mi baja a kemencének, hol füstöl, miképp lehetne azon segíteni, hát a jelenlévő zsoldos – van ugyan néha okos is – a szurtos cseh atyafit kilökdösi a szobából. Künn a profosz vagy őrmester bottal fenyegetik a szegény ártatlan inast vagy legényt, miért bátorzkodott egy rabbal szóba állani?! A szegény meg nem foghatja az egésztest, szabadkoznék, de nem tudja, miért, midőn a rab nyelvét, mely csupán tám, to, setzko¹³⁴ s egyéb mokogásból és mutogatásból állott, meg sem érthette.

Büntetésről levén szó, a várban ki van hirdetve – és a hirdetés minden hóban vagy minden másodikban megújíttatik –, miszerint az, ki a foglyokkal akár szóban vagy írással, akár jelek által mer érintkezésbe jőni, rang-, kor- és nemkülönbség nélkül irgalmatlanul meg fog büntettetni.

Történt, hogy egy vasárnap reggel a templomba kísért fogolycsapattal egy tisztességesen öltözött nő jött szembe az utcán, ki a profoszok lármájára csak akkor vette észre a foglyokat, midőn már sem előre, sem hátra vagy vissza az utcából, sem valami kapuba nem kerülhette ki őket. Mit tett, hogy megzavart lélegzete, félénk szemejárása valami-

¹³¹ Értsd: börtönőri kihallgatás.

¹³² Német: cipész.

¹³³ Német: 8. szám alul vagy felül, jobbra vagy balra.

¹³⁴ Cseh: ott; van; mind. (Hermann Róbert szíves közlése.)

képp ismerkedést ne gyaníttassanak? Hát szegény a ház fala felé fordulván, a nevető s báméskodó foglyoknak testének azon részét mutatá, melyet nem igen illő emberek felé fordítani; ez esetet a pajkosabbak elménckedve nevtették, a komolyabbak pedig sajnálattal fogadták.

De térjünk vissza a kérelmek és panaszok teljesítésére. Ha valakinek *orvos kell*, reggeli jelentés után, délután vagy másnap reggel bejő a Zwingerbe egy orvosnak csúfolt, magas kalapos – valami *Unterarzt-féle*¹³⁵ –, az kikérdezi a beteget és mintegy auctoritással¹³⁶ bölintgat fejével, mondván: „Ja, ja, ich werde es schon seiner Excellenz melden, daß man Sie ins Spital gibt.”¹³⁷ És csakugyan, ismét másnap reggel jelentik a betegek, miszerint kórházba megy; előbb ez, habár a beteg végvonaglásban kínlódnék is, meg nem történhetnék, mert hiszen sok mindenféle írásbeli rapport¹³⁸ és léniázás¹³⁹ kívántatik ahhoz!

A *kórházban* első nap a betegnek feléje sem jó senki, kivevén a 25 éves káplárság után mintegy kegyelemkenyérbe helyezett *Granfutert*,¹⁴⁰ ki nagy pofával tudatja, hogy a beteg az egész első napon át egy csésze tiszta levesnél egyebet nem kap, sőt néha azt sem, mert úgymond „nálunk az a szokás, az első nap diaeta”. Másnap a főorvos,¹⁴¹ ki nek ismét katonás rap[p]ort útján tudtára adatott, miszerint a betegek száma egy rabbal megszaporodott, egy cs[ászári] commissio kíséretében – mert az orvosnak sem szabad egyedül találkozni a fogollyal – bejő, s a beteget orvososan kikérdezi, aztán – már tán negyednapra – kórházak módjára foly a cura.¹⁴²

Ha a beteg az első vagy 2-od napon már jobban érzi magát, és a kórházból bármi okból kívánczozzék is vissza pajtásai közé, öt nap előtt ki nem eresztik, hiába szabadkozik, hogy már semmi baja! Mindegy, a protocollumba¹⁴³ be van írva, és – mint mondják – megrubricázva,¹⁴⁴ 5 napot ki kell töltenie. Sőt így jár, ha kérelme s jelentése után jobban érezvén magát lemond a kórházba menetelről; akkor is ezt felelik neki, és legalább 5 napra beviszik oda.

Jó lesz tudni, miszerint a profusz az első rapportkor a betegnek jelentettnek zsebe állapotáról is tesz egy kis, olyan intra parenthesis¹⁴⁵ forma mellékes jelentést; természetesen az a hévmérő arra, hogy a kórházban minő melegen fogadják és ápolják.

¹³⁵ Német: alorvos.

¹³⁶ Latin: tekintély.

¹³⁷ Német: Igen, igen, máris jelenteni fogom Öméltóságának, hogy Önt küldjék kórházba.

¹³⁸ Német, itt: jelentés, beszámoló.

¹³⁹ Német, itt: osztályozás, kategorizálás, rendbe szedés.

¹⁴⁰ Valószínűleg katonai szlengkifejezés; talán főélelmezőt (főtakarmányozót) jelent (vö. német Grand-Futter[er]). (Hermann Róbert szíves közlése.)

¹⁴¹ A josefstadi cs. kir. helyőrség főorvosa 1852-ben dr. Heinrich von Zimmermann, 1853-ban pedig dr. Franz Stohandl ezredorvos volt. Vö. *Militär-Schematismus 1852*. 98. o., 1853. 94. o.

¹⁴² Latin: kúra, gyógykezelés.

¹⁴³ Latin: jegyzőkönyv.

¹⁴⁴ Valószínűleg arról van szó, hogy a neve mellé odakerült az öt nap rubrikája.

¹⁴⁵ Latin: zárójelben, közbeszúrva.

Hja, hiába, valamint mindenütt, úgy a börtönben is csak úr az úr, és a pénz sokat segít! Csudálkoznak talán, hogy egy profusz miképp tudhatja valaki finánciális¹⁴⁶ állapotát? Igen könnyen. Akit idehoznak, azt az átvételkor tetőtől talpig megvizsgálják, ruháit darabonként szétszórják, és ha véletlenül pénzét meglelik, vagy az illető azt őszintén bevallja, mind azt, mind pedig az úgynevezett egyéb preciose Sachen[-t]¹⁴⁷ – mi után kérdezősködni szoktak – elveszik, mert azt hiszik, hogy ha valakinél pénz vagy drágaság van, azt egyébre nem használhatja, mint megvesztegetésre. A pénzről külön protocollumot vezetnek,¹⁴⁸ és abból, míg tart – akár kell, akár nem –, hetenkint 5 pengő forintot, sőt, ha bemondja – vagy igaz, vagy sem –, hogy csizmát vagy egyebet akar készíttetni, még többet is kikap. Akinek időközben érkezik pénze, az is csak így kapja kezéhez. Tehát az a protocollum és az őrmester vagy profusz szava, miszerint ez s az, nemcsak a Löhnungot költi el naponként s profuntot rág, hanem az ebédet 5 pengő krajcárral megtoldja, reggelit s estelit is eszik, határozza el, hogy valaki tekintélyes, vagy csak ágrólszakadt legyen. És ez az elhatározás – főképp, ha az illetőknek néha-néha egy-két garas ducál – felhat a Platzcommandóhoz, sőt a generalishoz is, minek az a következése, hogy olyan rabnak aztán fontosabb szokott lenni kérelme és szava. Az olyat nem igen tesznek le a nedves alsó szobákba. Miért? Mert azt hiszik, akinek a protocollumban pénze van, nem szokta utolsó fillérig kiszedni. Pénze lehet mindenkinek, mert érkezett egy ministerialis¹⁴⁹ rendelet, mely szerint a várfogoly naponként *egy pengő* forintot elkölthet. Nemde szép logica? Elveszik a pénzt, hogy ne legyen, aztán rendelik, hogy lehet.

Midőn valaki érkezik, *ruháját darabonként* felírják. No, ezt azért, hogy tisztán megtudhassák, kinek kell ruha, kinek pedig ne adjanak, ha kér is. Akiről meggyőződnek, hogy nincs ruhája, az hosszas commissionalis visita¹⁵⁰ s a [többi] után kap egy új öltözetet, még sipkát is, sűrű köpenyposztóból. Ezek úgy néznek ki, mint valami árvaintézetbeli növendékek. Aki ezelőtt 2-3 évvel hozatott ide, és akkor az összeírásnál volt két kaputja,¹⁵¹ tán 2 nadrágja s egyebe, most hiába kér ruhát, habár mindene kilóg is, nem kap. Hivatkoznak a protocollumra, hogy neki van két kaputja, s a [többi]. Ha hosszas rimánkodásait s fenyegetéseit – hogy az illetőket feladja – már nem hallgathatják, tehát megígérik neki, miszerint kap ruhát, magok is átlátják annak szükségét, csak várja be a commissiót. A commissio évenként kétszer teljesíti ebbeli visitáját, novemberben s tavasz végén. Auch gut! Még aztán a mesterember is elvárhatja egy-két hónapig, úgyhogy ha valaki téli ruháért tesz jelentést decemberben, megkapja vagy

¹⁴⁶ Értsd: pénzügyi.

¹⁴⁷ Német (helyesen: precieuse Sachen): értékes holmik.

¹⁴⁸ Ezeknek eredeti példányai: MNL OL R 77.

¹⁴⁹ Miniszteri, kormányzati.

¹⁵⁰ Latin: bizottsági vizsgálat.

¹⁵¹ Hosszú felsőkabát.

augusztusban, vagy egy év múlva. Pedig papíron a rendeletek másképp szólnak. Fehérenemű is járna.

Hogy a foglyok a nyugalom és folytonos egyformaság miatt meg ne szokják vagy ne unják a börtönt, hát jónak tartják azok békés nyugalmát és elfásult kedélyét koronkén-ti¹⁵² hirdetésekkel háborgatni s ingereltetni. Minden két-három hétben hirdetnek valamit, majd csendesen, majd dühösen, főképp, ha a fenn említett oberster jelenik meg az elolvasandó hirdetéshez. Ez, ki – mint említém – borzasztó ellensége a foglyoknak, mindenben gáncsol lel. Azt kívánja, hogy midőn ő a Zwingerben van, a foglyok séta alatt ne dohányozzanak, mindenki a hirdetés meghallgatására egy helyre toluljon össze. Ha akad néhány, ki a hirdetést nem akarván hallgatni – azzal a hittel, hogy majd valamelyik pajtástól meghallhatja –, mintegy 150–200 lépésnyire vagy közelebb csendes sétálgat, ő, tudniillik az oberster gorombán szólítja azokat az odajövetelre. Dühében szinte tajtékzik szája, ugrál, ordít, kardját veri a földhöz, és hogy így-úgy fogja megtanítani azokat, patrolt, Wacht-ot¹⁵³ kiált. Szerencséje, hogy [a] foglyok többnyire meglett emberek; olyan diákos, juratusos-féle¹⁵⁴ legénykéekkel furcsán járna ökelme!

Mit tudnak hirdetni? Hát egyszer, hogy szakállat minden ember vegye le; csupán a generalis határtalan kegyelme – a felolvasott hirdetés szavai szerint – engedi meg, hogy a szakáll egészségi szempontból (!) mégis kétujjnyira meghagyathassék. Aki ellenszegül s makacsodik, mint történt is, katonák által, formalis executioval¹⁵⁵ – még a gyerekijesztő¹⁵⁶ is jelen van – szépen lefűletetik és megberetváltatik. Van aztán zúgolódás és tréfa, Zollstockot¹⁵⁷ keresnek, hogy szó szerint¹⁵⁸ vágják le a szakállt.

Alig múlt el egy-két hét, ismét hirdetés. Az úgynevezett Kossuth-kalapokat¹⁵⁹ – a hirdetés szavai – nem szabad hordani; akinek már megvan, elviselheti, de azontúl újat nem vehet. Kérdeztük a hirdető hadnagyot, hogy melyik s minő az a kalap? Azt felelte a hirdetés helyén: „Das weiß ich auch nicht”;¹⁶⁰ jól van, most már tudjuk.

Máskor, hogy a foglyoknak pénzért nem szabad dolgozniok; gondolván magokban, akinek pénze van, könnyebb a sorsa. Ezek sorsát pedig minden áron nehezíteni kell. Ha valaki valamit készített, és azt el akarja küldeni, csak mint ajándékot fogják elküldeni. Contót¹⁶¹ vagy költségkimutatást mellékelni meg nem engedtetvén, sok szegénynek

¹⁵² Értsd: időnkénti.

¹⁵³ Német: őrjárat; őrség.

¹⁵⁴ Joggyakornok-féle, tágabb értelemben tüzesebb, lobbanékony fiatalember.

¹⁵⁵ Latin: szabályos végrehajtás.

¹⁵⁶ Lásd 88. jegyzet.

¹⁵⁷ Német: colstok, mérőpálca.

¹⁵⁸ Értsd: a hirdetés szavainak megfelelően.

¹⁵⁹ Gömbölyű tetejű, széles szalagú, körül felhajtott karimájú fekete nemezkalap, melyre olykor strucc-tollat is tettek. A szabadságharc egyes honvédtisztjeinek viseletére emlékeztető kalapot az önkényuralom elleni tüntetés hozta divatba.

¹⁶⁰ Német: Ezt én sem tudom.

¹⁶¹ Latin: számla.

– ki abból él – eleredt az orra vére.¹⁶² Történt, hogy valakinek kitelvén az ideje, Bécsnek vette útját – mint mondják, személyes audientiat¹⁶³ nyert –, hol mindent elmondott, mi itt történni szokott. Ismét hirdetés, ugyan mi lehet? Ministerialis rendelet folytán a foglyoknak szabad pénzért dolgozni, keresményekből naponként egy forintot költhetnek. Servus!¹⁶⁴

Mínthogy az elítélt ember nemigen szégyelli, hát neve alá oda szokja írni: „N. N. politischer Gefangener.”¹⁶⁵ Hirdetés: „Was sind das für eine lächerliche Sachen, sich polit[ischen] Gefangenen zu nennen! Sie sind es nicht, sondern Sträflinge und Arrestanten.”¹⁶⁶ Pedig csak van különbség – mit a tábornok maga is elismer – egy Stiglitz s más fogoly közt. Azt tolvajsággért, ezt politikai bűnért ítélték el. Ha majd látják, hogy az ember azt a címet¹⁶⁷ sem restelli, lesz ismét hirdetés.

Tegnapelőtt kihirdették, hogy midőn a sétaidő bekövetkezett, kinyitják az ajtókat. Aki kijő sétálni, az többé másfél óráig, míg a sétának vége nincs, saját szobájába sem mehet vissza, mert az ajtók be lesznek zárva. Tehát nyakra-főre sétálni [kell]; idegen szobába pedig semmi szín alatt nem szabad menni. Tegnap ismét [hirdetés]: este kilenc órakor mindenki tartozik a gyertyát eloltani, különben a patrol fog intézkedni, természetesen gorombán. Nagyon jól van! Szeretem! – Jól megy!

Ez az életünk! Leírtam híven, amennyire lehetett, sok mindenféle van benne, azért hosszabb, mint hittem. Én írtam, lássa az, aki elolvassa. Ha leveleinkben néha érdekteleneket írunk, ne vegyék rossz néven. Sokszor sokat nem azért írunk a levélbe, hogy otthon olvassák azt, hanem hogy azok, kik azt itt olvassák, értsenek belőle.

Jelölül annak, hogy e levelet megkapta, küldendő levelében e levélről csak annyit írjon: „*Mart[ius] I-én kelt leveletem megkapta*”; de mindenestre. Minden jót!

Eisenhuttal¹⁶⁸ s Simonnal¹⁶⁹ közölje e levelet.

¹⁶² Értsd: elkeseredett, mert megfosztották kereseti lehetőségétől.

¹⁶³ Latin: uralkodói kihallgatást.

¹⁶⁴ Latin: Szolgája (alászolgálja)!

¹⁶⁵ Német: N. N. politikai fogoly.

¹⁶⁶ Német: Milyen nevetséges dolog, magukat politikai foglyoknak nevezni! Önök nem azok, hanem bűnözők és rabok.

¹⁶⁷ Tudniillik a „bűnöző” vagy „rab” elnevezést.

¹⁶⁸ Valószínűleg az ugyancsak pécsi születésű, Náray Imrével egyidős Eisenhut Sándorról van szó, aki 1848 szeptemberétől decemberéig az egri 26. honvédszászlóalj, 1849 júniusától pedig Erdélyben a 6. székely határvédszászlóalj hadnagya volt. Vö. *Bona* 1998–1999. I. k. 352–353. o.

¹⁶⁹ A levél feltételezett címzettje, Mülek Ferenc sógoráról, Simon Gábor aradi ügyvédről lehet szó. Vö. *Márki* 1885. II. k. 707. o.

II.

*A josefstadi várfoglyok névsora 1853 februárjában*¹⁷⁰

Josefstadt [18]53 februárban

[Sor- szám]	[Fogoly neve]	Év [büntetés ideje]	Rang [foglalkozás]
1.	Intze [Incze] József	4	hadbíró [százados], Erdély
2.	Gyárfás Károly* ¹⁷¹	6	szol[ga]bíró, Erdély
3.	Sárosi Ferenc	12	őrnagy, Erdély
4.	Berivói Laci	2	sz[olga]bíró, nem[zet]őr, Erdély
5.	Horváth Sánd[or]	18	székely tiszt [százados]
6.	Lukács [Lukáts] Károly	16	székely őrnagy
7.	Pünkösti Gerg[ely]	6	székely husz[ár] kapit[ány] ¹⁷²
8.	Beke József	16	szék[ely] ezerekes
9.	Szilágyi Sam[u]	10	szék[ely] alezerekes
10.	Fülöp Ferenc	2	ügyvéd, Erdély
11.	Fodor István	12	székely tiszt [címzetes őrnagy]
12.	Jánosi [Jánosy] József	5	székely őrnagy
13.	Benkő Dénes	2	székely tiszt [százados]
14.	Domokos Sánd[or]	2	székely tiszt [nemzetőr őrnagy]
15.	Erőrdi [Erőrdi Bibó] Lajos	2	székely tiszt [százados]
16.	Intze [Incze] Gergely	6	székely tiszt [őrnagy]
17.	Nagy Dani	2	székely tiszt [százados]
18.	Sándor Laci	2	székely tiszt [őrnagy]

¹⁷⁰ A foglyok vezetékneve esetében megtartottam Náray Imre eredeti írásmódját, a keresztnévek és katonai rangok, polgári foglalkozások rövidítéseit viszont értelemszerűen feloldottam vagy más források alapján kiegészítettem. A nevek kisebb pontatlanságait a névjegyzékben, szögletes zárójelbe téve, míg Náray jelentősebb névelteréseit lábjegyzetben igyekeztem korrigálni. A volt honvédtisztek téves vagy hiányos adatait Bona Gábor életrajzi kötetei (*Bona* 1998–1999.; *Uő* 2008–2009.; *Uő* 2015.) alapján javítottam és egészítettem ki (a pontos tiszti rangot szögletes zárójelben illesztettem be a névjegyzékbe), a polgári elítéltek és a külföldiek adatainak korrigálásánál azonban – területi okokból – nem törekedhettem teljességre, ezért azokat csak részben, a legnyilvánvalóbb pontatlanságok esetében javítottam. (Eltekintettem a Kreutzer Andrea és Szoleczky Emese – kéziratom leadását és lektorálását követően megjelent – forrásközleményében található életrajzi szócikkek felhasználásától is.)

¹⁷¹ „A csillagok vasat jelentenek. Az idén [1853-ban] igen sok [fogoly] tölti ki idejét.” Náray Imre megjegyzése. (A várfogságra vasban elítélt foglyok kezére és lábára vasat – bilincset – vertek.)

¹⁷² Pünkösti Gergely 1849. augusztus 12-étől honvéd őrnagy volt.

[Sor- szám]	[Fogoly neve]	Év [büntetés ideje]	Rang [foglalkozás]
19.	Vagner Józ[s[ef] [Wagner, Josef]	2	székely tiszt [százados]
20.	Potyó Józ[s[ef] ¹⁷³	2	székely tiszt [százados]
21.	Krisztó [Kristó] Lajos	5	székely tiszt [százados]
22.	Arányi Károly	2	huszár őrnagy
23.	Szabó Kár[oly]	8	őrnagy
24.	Szolga Miklós	2	erdélyi ügyvéd
25.	Pap Ferenc	5	székely tiszt [százados]
26.	Cserei [Cserey] Lajos	2	székely tiszt [címzetes őrnagy]
27.	Magyari [Magyary] Ferenc	2	székely tiszt [őrnagy]
28.	PüNKÖSTI Pál	2	székely tiszt [őrnagy]
29.	Kovács [Kováts] Ignác	2	székely tiszt [őrnagy]
30.	Deák János	2	székely tiszt [százados]
31.	Bajkó Már[t[on]	2	székely tiszt [százados]
32.	Ugron István	2	székely tiszt [főhadnagy]
33.	Gyárfás Lajos	2	székely tiszt [őrnagy]
34.	Boeskor Fer[enc]	2	székely tiszt [százados]
35.	Benkő Sánd[or]	2	székely tiszt [százados]
36.	András János	2	székely tiszt [őrnagy]
27.	Resznek [Reznek-Kósa] Kár[oly]	2	székely tiszt [százados]
38.	Gálfalvi Gyuri	2	székely tiszt [százados]
39.	Jósa [Józsa] Sándor	2	székely tiszt [százados]
40.	Miskoltzi [Miskolczi] Ist[ván]	2	székely tiszt [százados]
41.	gr[óf] Haller Józ[s[ef]	10	erdélyi magnás
42.	Gál Dani	15	erdély[i] korm[ány]biztos
43.	Nagy Zsigmond*	1	[szerzetes] barát, Erdély
44.	Klement [Clement] György	10	őrnagy
45.	Osztróvszky Józ[s[ef]	6	szeged[i] korm[ány]biztos
46.	Bónis Sam[u]	10	koronaőr ¹⁷⁴

¹⁷³ Helyesen: Potyó Ferenc.

¹⁷⁴ Bónis Samu nem volt koronaőr, kormánybiztosként a koronának a megszállás alá kerülő fővárosból való elszállítása és biztonságba helyezése volt a feladata. (Kedves Gyula szíves közlése.)

[Sor- szám]	[Fogoly neve]	Év [büntetés ideje]	Rang [foglalkozás]
47.	Sil[l]ye Gábor	10	hajdú[kerületi] korm[ány]bizt[os]
48.	Jakovits Józ[s]ef]	6	hevesi képv[iselő], kor[mány] biz[os]
49.	Komáromy Józ[s]ef]	6	abaúji főispán
50.	Madocsányi Pál	6	trencs[éni] főispán
51.	Bernát Józ[s]ef]	4	bihari képvis[elő]
52.	Murgu, Euth[im (Eftimie)]	4	krassó[i] képvis[elő]
53.	Pajor István	4	pesti ügyvéd
54.	Ragályi Miks[a]	4	gömöri főispán
55.	Oroszhegyi Józsa	10	guerilla vezér
56.	Putnik Béla	6	bács[i] alispán
57.	Mamusics Alaj[os]	4	ügyv[éd], szabadkai vészb[író]
58.	Okrutzky Aurél	4	ügyv[éd], korm[ány]biztos
59.	Major Józsi	4	guerilla vezér
60.	Schwendter Mi[k]sa	6	budai cath[olikus] pap
61.	Sörös Imre	6	kalocsai cath[olikus] pap
62.	Domsics Antal	6	Bács megyei cath[olikus] pap
63.	Ulm Károly	4	po[z]s[onyi] ügy[véd], besorozott közbiz[os] ¹⁷⁵
64.	Illési János	10	kun [kerületi] kapitány
65.	Belkovits Ján[os]	4	szabadkai vézbíró
66.	Csuthy Zsigmond	6	nógrád[i] ref[ormátus] lelkész
67.	Wimperle Sánd[or]	10	volt cs. [kir.] kat[ona]tiszt
68.	Ács Károly	6	kecskeméti vézb[író]
69.	Danielis [Danielisz] Károly ¹⁷⁶	6	főéhezhető [sic!] ¹⁷⁷
70.	Blaskó Antal	10	tüzér őrnagy ¹⁷⁸

¹⁷⁵ Ulm Károly 1848 júliusában joghallgatóként állt be az 5. honvédszászlóaljhoz. 1848 novemberétől a Bács megyei Védserg 1. zászlóaljának tisztje, közben 1849. május–júniusban a szabadkai vézbíróság ülnöke volt, végül 1849 júliusában a 138. honvédszászlóalj századosa lett. 1849 augusztusában büntetésül közlegénynek sorozták be a cs. kir. 30. gyalogezredhez, ám 1851-ben letartóztatták és vézbírói tevékenységéért halálra, majd 1852 májusában négy év várfogságra ítélték.

¹⁷⁶ Helyesen: János.

¹⁷⁷ Danielisz János (1800–1861) 1849 áprilisától a feldunai hadsereg tábori főhadbiztos (honvéd ezredesi rangú főintendáns) volt. Náray tréfából használta rá a „főéhezhető” megnevezést.

¹⁷⁸ Blaskó Antal tüzér alezredes volt.

[Sor- szám]	[Fogoly neve]	Év [büntetés ideje]	Rang [foglalkozás]
71.	Pilászanovits Józ[s[ef]	10	vésztörv[ényszéki] elnök
72.	Imrédi Józ[s[ef]	10	vésztörv[ényszéki] közvád[ó]
73.	Finta Márton	4	szabolcs[i] vész[törvényszéki] elnök
74.	Simics Károly	2	volt kat[ona]tiszt
75.	Berde Mózs[i] [Mózes]	4	korm[ány]biz[os] Erdély[ben]
76.	Boros Sam[u]	4	szentesi polgármest[er]
77.	Fábián Dániel	6	erdély[i] képv[iselő], korm[ány] b[izto]s
78.	Hankovits Gyuri	10	korm[ány]biztos
79.	Hering Lipót	2	újvidéki cat[holikus] pap
80.	Hofbauer Máté	4	szabadkai vészbíró
81.	Horváth Károly	2	pesti ügyvéd
82.	Kőrösi [Kőrössy] Sándor	6	hadbíró [százados] Kecskem[éten] ¹⁷⁹
83.	Markovits Ant[al]	4	csanád[i] alispán
84.	Melczer Ján[os]	6	lutherán[us] ¹⁸⁰ pap
85.	Mikó Mihály	4	korm[ány]biztos Erdély[ben]
86.	Scheinert Ferd[inánd]	6	arad[i] városkap[itány], rendőr
87.	Simon Ferenc	2	budai cath[olikus] pap
88.	Varga Imre	4	kun [kerületi] korm[ány]biztos
89.	Kutasi [Kutassy] Pál	16	huszár kapit[ány] ¹⁸¹
90.	Harstukker Józ[s[ef]	6	huszár kapit[ány]
91.	Strauch Mátyás	3	volt kat[ona]tiszt
92.	Vajda Fer[enc]	14	Császár-huszár alezer[edes], megőrült
93.	Járosi [Járosy] Ádám	16	ezeredes ¹⁸²
94.	b[áró] Leutsch [Albert], po- rosz	16	huszár ezeredes ¹⁸³

¹⁷⁹ Kőrössy (Kőrösi) Sándor 1848 előtt ügyvédként tevékenykedett Kecskeméten.

¹⁸⁰ Evangélikus.

¹⁸¹ Kutassy Pál huszár őrnagy volt.

¹⁸² Járosy Ádám (Pál) honvéd alezredes volt.

¹⁸³ A német származású báró Leutsch Albert (a hannoveri hadsereg kilépett századosa) 1849-ben huszár őrnagyként hadosztály-vezérkari tiszt volt.

[Sor- szám]	[Fogoly neve]	Év [büntetés ideje]	Rang [foglalkozás]
95.	Fornszeg [Fornszek] Sánd[or]	12	huszár őrnagy
96.	Despot Péter ¹⁸⁴	8	őrnagy ¹⁸⁵
97.	Rausch Wilm[os]*	6	bécsi Latourért ¹⁸⁶
98.	Liberali Alexandro	3	olasz, volt kat[ona]tiszt
99.	Viviani Ambrosio	3	olasz ügyvéd
100.	Campion Lucio	2	olasz pap
101.	Flóra Paulo	4	milánói főorvos
102.	Redaclí Julio	2	olasz pap
103.	Toaldi Antonio	6	olasz
104.	Protti Ludovico	4	olasz pap
105.	Curti Eugenio	8	mantuai mérnök
106.	Petrazza Antonio*	3	olasz színész
107.	gr[óf] Tedeschi Louis*	10	olasz
108.	Kászoni Ján[os]*	15	szolg[a]bíró Erdély[ben]
109.	Remellai [Remellay] Guszt[áv]*	14	hadbíró [törzshadbíró őrnagy]
110.	Freund Áron	3	zsidó újságíró
111.	Logyin Ferenc	3	gazdatiszt Erdély[ben]
[1]12.	Fodor Antal*	12	székely cath[olikus] pap
[1]13.	Sebestyén Gábor*	10	székely cath[olikus] pap
[1]14.	Jánosi Lajos*	10	székely cath[olikus] pap
[1]15.	Sebesi [Sebessy] Kálmán*	8	praemonstratensis ¹⁸⁷ [szerzetes]
[1]16.	Laki [Laky] János*	8	praemonstratensis [szerzetes]
[1]17.	Römer Feren[c]* [Rómer Flóris]	8	benedictinus ¹⁸⁸ [szerzetes]
[1]18.	Könyv[es]-Tóth Mih[ály]*	20	debreceni ref[ormátus] pap
[1]19.	Hajdú Lajos*	20	szentesi ref[ormátus] pap
[1]20.	Petko Gyorgye*	5	temesi oláh pap

¹⁸⁴ Helyesen: Deszputh Sándor.

¹⁸⁵ Deszputh Sándor alezredes volt.

¹⁸⁶ Theodor Latour gróf császári tábornagyot, hadügyminisztert 1848. október 6-án ölték meg a bécsi felkelők. Az illető a népitéletben való részvételéért kapott várfogságot.

¹⁸⁷ Premontrei rendi.

¹⁸⁸ Benedek rendi, bencés.

[Sor- szám]	[Fogoly neve]	Év [büntetés ideje]	Rang [foglalkozás]
[1]21.	Ambrus Ján[os]*	15	bihari vészb[író] elnök
[1]22.	Jakab Miska*	15	bihari vészbíró
[1]23.	Földi János*	15	várad[i] juris ¹⁸⁹ prof[essor], vészb[író]
[1]24.	Finta Miklós	12	erdély[i], Tordán ügyvéd
[1]25.	Tankó Ferenc*	12	székely vészbíró
[1]26.	Wewera Manó*	15	tüzértiszt ¹⁹⁰
[1]27.	Dunyov István	10	ügyvéd, őrnagy ¹⁹¹
[1]28.	Vidács [Vidats] János	2	honvéd és hadbíró ¹⁹²
[1]29.	Dobai [Dobay] Károly	2	ezeredes
[1]30.	Zsombori [Sombori (Zsombory)] Sánd[or]	3	ezeredes
[1]31.	Damjanovits Józ[s]ef	4	lelkész
[1]32.	Jäger Károly	6	szepességi főjegyző
[1]33.	Klein Ernő	4	szepességi luth[eránus] pap
[1]34.	Kovács János	2	ref[ormátus] lelkész
[1]35.	Pák[h] Mihály	4	lut[heránus] superintendens, ¹⁹³ Pák[h] Bert[el] ¹⁹⁴ atyja
[1]36.	Pap Simon	6	máramaros[i] oláh pap
[1]37.	Rumán Márton	2	luth[eránus] pap

¹⁸⁹ Jogász.

¹⁹⁰ Wewera, Emanuel (Manó) Josef utásztiszt, illetve vezérkarba beosztott százados volt.

¹⁹¹ Dunyov István honvéd százados volt.

¹⁹² Vidats János honvéd százados egy ideig tábori vészbírói elnök volt.

¹⁹³ Evangélikus püspök.

¹⁹⁴ Pák[h] Adalbert (1823–1867), ügyvéd, újjáíró, lapszerkesztő.

[Sor- szám]	[Fogoly neve]	Év [büntetés ideje]	Rang [foglalkozás]
[1]38.	Bessenyei Gábor	2	„Zemplénben rögtönítélő bíróság [tagja] 1848-ban, még István [nádor] által kinevezve” ¹⁹⁵
[1]39.	Horváth Ján[os]	2	
[1]40.	Kulin Pál	2	
[1]41.	Szemere János	6	
[1]42.	Bogdán Mózsi	6	
[1]43.	Csiszár Lajos	6	
[1]44.	Domján Sam[u]	6	
[1]45.	Demkó Ján[os] ¹⁹⁶	6	
[1]46.	Groszsmidt Imre	4	kameralista ¹⁹⁷
[1]47.	Grünschnek Ján[os]	4	kameralista
[1]48.	Hunyor Mihály	2	kassai cath[olikus] pap
[1]49.	Mándics Pál ¹⁹⁸	6	máramaros[i] rögtönítélő bíróság [tagja] 1848-ban, István [nádor] által [kinevezve] ¹⁹⁹
[1]50.	Füzeséri Ant[al]	2	
[1]51.	Oroszi László	2	
[1]52.	Podrajeczki Sánd[or] ²⁰⁰	2	
[1]53.	Ráthoni Kár[oly]	6	[máramarosi rögtönítélő bírósági] elnök ²⁰¹

¹⁹⁵ István nádor 1848. június 12-én Szemere Bertalan belügyminiszter ellenjegyzésével elrendelte, hogy Pest városa azonnal állítson fel rögtönítélő bíróságot. A belügyminiszter a statáriumot Pest mellett valamennyi olyan törvényhatóságban kihirdetette, ahol arra addig még nem került sor. A zempléni rögtönítélő bíróság tagjait nem a nádor nevezte ki, de a kinevezések az ő rendeletére hivatkozva, annak nyomán történhettek. A nádori rendeletet közli: *Közlöny*, 1848. június 16. (8. sz.) 29. o. Bessenyei, Horváth, Kulin és Szemere valóban Zemplénben, 1849 júliusában, Bogdán, Csiszár, Domján és Dunka viszont Máramarosban, 1848 novemberében voltak rögtönítélő bírák. Haditörvényszéki ítéletüket közli: *Pesti Napló*, 1852. augusztus 26. (739. sz.) [2. o.]

¹⁹⁶ Helyesen: Dunka János.

¹⁹⁷ Kamarai tisztviselő.

¹⁹⁸ Mándics (Mandits) Pál emellett vadász százados volt.

¹⁹⁹ István nádor 1848. augusztus 24-ei rendelete hatalmazta fel Mihály Gábor királyi biztost, hogy – többek között – Máramaros megyében alakítson rögtönítélő bíróságot, a korábbi, június 12-ei rendeletében meghatározott szabályok szerint. *Közlöny*, 1848. augusztus 31. (83. sz.) 421. o. Mándics Pál Máramarosban, 1849 márciusában, Füzeséri, Oroszy és Podhajeczky azonban Zemplénben, 1848 októberében voltak rögtönítélő bírák. *Pesti Napló*, 1852. augusztus 26. (739. sz.) [2. o.]

²⁰⁰ Helyesen: Podhajeczky Sándor.

²⁰¹ Ráthonyi Károly nemzetőrtisztként önkéntes lovasok századparancsnoka volt, és nem Máramarosban, hanem 1848 októberében Ugocsában tevékenykedett rögtönítélő bíróként. *Pesti Napló*, 1852. augusztus 26. (739. sz.) [2. o.]

[Sor- szám]	[Fogoly neve]	Év [büntetés ideje]	Rang [foglalkozás]
[1]54.	Maróthi Ant[al]	2	máramarosi rögtönítélő bíróság [tagja] 1848-ban, István [nádor] által [kinevezve] ²⁰²
[1]55.	Jenei István	2	
[1]56.	Haraszti Józ[s]ef	2	
[1]57.	Fogarasi István	2	
[1]58.	Benkő Ferenc	2	
[1]59.	Mándits And[rás]	2	
[1]60.	Szilágyi György	2	
[1]61.	Szöllősi Károly	2	
[1]62.	Keczeli Károly	2	szol[ga]bíró Erdély[ben]
[1]63.	Bíró Imre	2	arad[i] vészbíró
[1]64.	Balás Alb[ert]	2	arad[i] vészbíró
[1]64.	Nagy Sánd[or]	2	arad[i] vészbíró
[1]66.	Náray Imre	2	arad[i] vészbíró, közvádó
[1]67.	Bige Károly	2	bihari szolgabíró
[1]68.	Komáromi Lajos	6	várad[i] ref[ormátus] pap
[1]69.	Szabó Ádám	4	baranya[i] gyógyszer[ész]
[1]70.	Smaglovsky [Vincent]	12	lengyel
[1]71.	Bolochovszky [Felician (Bódog)]	7	lengyel
[1]72.	Hlasva Kázmér	2	prágai molnár
[1]73.	Straka Gustav	20	cseh theolog[us] tanuló
[1]74.	Vintzér István	10	volt kat[ona]tiszt
[1]75 [-79.]	„5 darab olasz” ²⁰³	10	mostani dolgokért

Van ezen 180-on²⁰⁴ felül mintegy 10 tolvaj császári katonatiszt, ki egy kissé a regiment cassájában kaparászott.

²⁰² Maróthy, Jenei, Haraszthy és Fogarassy nem Máramarosban, hanem 1848 októberében Ugocsában volt rögtönítélő bíró, Benkő, Mándics (Mándits) András, Szilágyi és Szöllősy viszont valóban Máramarosban, 1848 novemberében tevékenykedett rögtönítélő bíróként. *Pesti Napló*, 1852. augusztus 26. (739. sz.) [2. o.]

²⁰³ „Mantuából február 1-én érkezett, mostani dolgokért [járték el].” (Náray Imre jegyzete).

²⁰⁴ Valójában 179 személyt sorol fel.

Április–májusban jött mintegy 12 magyar Bécsből, újabb dolgokért. Köztök [volt] Csányi [Dániel] debreceni tanító, Bobori [Károly] nevezetes cath[olikus] pap, Turi [János], Reviczky [József], Szelényi [Károly], s a többi, 21 olasz.

Murgu, Vidács és Kürty külön vannak puttonyos egyes börtönökben.²⁰⁵

A foglyok egy 2 öl magasságú fallal elkerített egyemeletes hosszú házban vannak. E ház 11 számból áll, ugyanannyi főajtó rajta; minden számban van 4 szoba és annyi előszoba, vagyis konyha. Minden szobában – kivéven a 4. szélső szobát, hol csak 2 fogoly van – 5 fogoly van 3 ajtó által bezárva. Fele a foglyoknak tehát földszint van, tökéletes pince alakú, hideg, nedves, penészes, bűdös s a többi szobákban; egér, patkány quantum satis. Az emeletben levők kilátnak a Zwingerből, látnak néha-néha egy-egy emberalakot, de a földszinten levők csupán a falkerítést láthatják. A Zwingerbe – így nevezzük az elkerített házunkat – 3 profoson és más, őrizetünkre rendelt katonákon kívül senkinek sem szabad bejönni; akinek valami dolga van, azt bejelentés után kiviszik a Platzcommandóhoz. Aki kitölti idejét, vagy véletlenül elszabadul, borzasztón megvizsgálják, nem visz-e ki valami tiltottat; úgyszinte azt, ki behozatik. Legalább minden két hétben új és új rendszabályokat hirdetnek, melyek majd tágabbak, majd szigorúbbak, s a többi, s a többi, s a többi.

Ez évben és a jövőben kitöltik idejüket a 2 évesek.

RÖVIDÍTÉSEK

HL	Hadtörténelmi Levéltár (Hadtörténelmi Intézet és Múzeum)
Nagyvárad kat. tvsz. ir. 1852/35–38.	Cs. kir. Nagyvárad Katonai Törvényszék iratai 1852/35–38. Bíró Imre, Nagy Sándor, Balázs Albert és Náray Imre hadbírószági perének iratai
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
R 77	Josefstadti magyar foglyokra vonatkozó számadáskönyvek (1853–1858)
R 151	Ellenzéki Kör iratai
T 3	Tervtár. Családi fondokból kiemelt tervek. Festetics család
MTA KIK Kt.	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár
OSZK TPK	Országos Széchényi Könyvtár, Térkép-, Plakát- és Képtár

²⁰⁵ Értsd: bedeszkázott ablakú, sötét magánzárakban.

BIBLIOGRÁFIA

- Balassa* 1939. Világostól Josephstadtig, 1849–1856. Földy János naplótöredékeiből közreadta *Balassa Imre*. Budapest, 1939.
- Balladás – Pap – Pál* 2020. *Balladás Dániel – Pap József – Pál Judit*: Az országgyűlés tagjainak archontológiája. (Képviselők és főrendek a dualizmuskori Magyarországon 2.) Eger, 2020.
- Bona* 1998–1999. *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. k. Budapest, 1998–1999.
- Bona* 2008–2009. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009.
- Bona* 2015. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. (4., bőv. kiad.) Miskolc, 2015.
- Boross* 1881–1882. *Boross Mihály*: Élményeim 1848–1861. I–II. k. Székesfehérvár, 1881–1882.
- Concha* 1881. Az Athenaeum nagy képes naptára, 1881. Szerk. *Concha Károly*. Budapest, 1881.
- Deák* 1869. *Deák Farkas*: Fogságom története. Pest, 1869.
- Eötvös* 1901. *Eötvös Károly*: Magyar alakok. Budapest, [1901.]
- Fábián* 2011. *Fábián Borbála*: Pilaszánovits József, Baja 1848/49-es főbírája. *Honismeret*, 39. (2011) 2. sz. 45–47. o.
- Hadifogoly magyarok Hadifogoly magyarok története. I. k. Szerk. *Baja Benedek – Pilch Jenő – Lukinich Imre – Zilahy Lajos*. Budapest, [1930.]
- Hegyesi* 1885. *Hegyesi Márton*: A vésztörvényszékek és felsőbb bíróságok 1849-ben. In: *Hazánk. Történelmi Közlöny*. III. k. Szerk. *Abafi Lajos*. Budapest, 1885. 83–94. o.
- Hegyesi* 2000. *Hegyesi Márton*: Bihar vármegye 1848–1849-ben. (A Hajdú Bihar Megyei Levéltár közleményei 24.) Debrecen, 2000.
- Hermann* 1999. *Hermann Róbert*: Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után. (Változó világ 27.) Budapest, 1999.
- Hermann* 2000. *Hermann Róbert*: Az 1848–1850. évi kivégzések. *Aetas*, 15. (2000) 1–2. sz. 82–131. o.

- Hermann* 2008. *Hermann Róbert*: Bevezetés a történeti delfinológiába – avagy Mészáros Lázár emlékiratainak kiadása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 121. (2008) 3. sz. 537–572. o.
- Hermann* 2009. *Hermann Róbert*: Megcsonkított memoárok. Miről írt Mészáros Lázár? *Magyar Napló*, 21. (2009) 3. sz. 4–14. o.
- Juhász* 1982. *Juhász László*: A Héttoronytól Kufsteinig. Magyar rabok idegenben. München, 1982.
- Kedves* 2013. Aradi Erekllyemúzeum. Gyűjteményi katalógus. II. k. Grafikák, fényképek, dokumentumok. Szerk. *Kedves Gyula*. Budapest–Arad, 2013.
- Kempelen* 1861. *Kempelen Győző*: 7 hét Josefstadtban. Szeged, 1861.
- Kopcsányi* 1897. *Kopcsányi Károly*: A pécsi jogakadémia multja s jelene. Pécs, 1897.
- Kossuth* 1904. Kossuth Lajos iratai. X. k. Sajtó alá rend. Kossuth Ferenc. Budapest, 1904.
- Kőhegyi – Rákóczi* 1969. *Kőhegyi Mihály – Rákóczi Katalin*: Rómer Flóris levelei Gratzl Józsefhez az olműtzi és josefstadti kazamatákból. II. rész. In: Arrabona. A Győri Múzeum évkönyve 11. Szerk. *Dávid Lajos*. Győr, 1969. 143–161. o.
- Kreutzer – Szoleczky* 2023. *Kreutzer Andrea – Szoleczky Emese*: „Sokra sír, sokra vak börtön borul”. Egy josefstadti fogolynévsor a Hadimúzeum gyűjteményéből. In: „Emlékezzetek róla, ha újra csatára keltek!” Tanulmányok Hermann Róbert 60. születésnapja tiszteletére. I. k. Szerk. *Medgyesy Zsófia – Pásztai László*. Budapest, 2023. 501–519. o.
- Kumlik* 1907. *Kumlik Emil*: Rómer Ferenc Flóris élete és működése. Pozsony, 1907.
- Lakatos* 1881. *Lakatos Ottó*: Arad története. III. k. Függelék. Három év egy kompromittált életéből. Arad, 1881.
- Márki* 1885. *Márki Sándor*: Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája. Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. II. k. Arad, 1885.
- Militär-Schematismus *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes*. Wien, 1852., 1853.
- Molnár* 2022a. *Molnár András*: A zalabesenyői honvéd százados, Skublics István (1826–1899). *Pannon Tükör*, 27. (2022) 2. sz. 36–55. o.

- Molnár* 2022b. *Molnár András*: A zalabesenyői honvéd százados, Skublics István (1826–1899). In: *Negyvennyolcas zalaiaiak. Zala megyei honvédtisztek és politikai vezetők portréi.* (‘48-as Könyvtár.) Budapest, 2022. 129–148. o.
- Náray* [é. n.] *Náray Imre* Arad sz. k. város volt országgyűlési képviselőjének a jós[e]fstadti fogságból írt levele. (Kézirat.) Biblioteca Județeană „Alexandru D. Xenopol” Arad (A. D. Xenopol Megyei Könyvtár, Arad) Leltári szám: 408SCS. Digitális másolata: [10c9647a71bb0425489d56ddfadea7297ed05055.pdf \(bibliotecaarad.ro\)](#) (A letöltés időpontja: 2022. szeptember 20.)
- Pálmány* 2002. Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerk. *Pálmány Béla*. Budapest, 2002.
- Pálmány* 2011. *Pálmány Béla*: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848. I. k. Budapest, 2011.
- Peters* 1902. *Peters, Hauptmann*: Die österreichischen Befestigungen an der oberen Elbe. Ein Beitrag zur Geschichte der Reichs-Befestigung und des bayerischen Erbfolgekrieges. In: *Mittheilungen des k. und k. Kriegs-Archivs. Dritte Folge. Bd. I.* Wien, 1902. 285–348. o.
- Pintér* 1956. Rab századok. Börtönnaplók, börtönlevelek. Összegyűjtötte, s. a. r. és jegyz. *Pintér József*. Budapest, 1956.
- Roediger* 1902. *Roediger Lajos*: Politikai foglyok Josefstadtban 1849 végén. *A Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat évkönyve*, 17. (1902) IV. füzet. 218–223. o.
- Rokolya – Bartók* 2016. *Rokolya Gábor – Bartók Ibolya*: Magyar közjegyzői archontológia, 1858–2015. Budapest, 2016.
- Sarlós* 1959. *Sarlós Béla*: Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga. Budapest, 1959.
- Barsi* 1988. *Barsi József*: Utazás ismeretlen állomás felé, 1849–1856. *Berzsenyi Lénárd* rajzai – Az olmtüzi foglyok arcképsorozata. S. a. r. *Simon V. Péter*. Budapest, 1988.
- Süli* 2017. *Süli Attila*: Két háromszéki kormánybiztos a forradalomban és szabadságharcban. Gál Dániel és Németh László tevékenysége 1848–49-ben. (‘48-as Könyvtár.) Budapest, 2017.
- Szinnyei* 1891–1914. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. k. Budapest, 1891–1914.

- Tokács-Máthé* [é. n.] *Tokács-Máthé, Mónika*: O scrisoare secretă. (Online publikáció.) In: Biblioteca Județeană „Alexandru D. Xenopol” Arad, 2020. december 18. O scrisoare secretă – Biblioteca Județeană „Alexandru D. Xenopol” Arad (bibliotecaarad.ro) (A letöltés időpontja: 2022. szeptember 20.)
- Toth* 1973. *Toth, Adalbert*: Parteien und Reichstags-wahlen in Ungarn, 1848–1892. (Südosteuropäische Arbeiten 70.) München, 1973.
- Tóth* 1978. Küzdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848–49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól. II. k. Szerk. *Tóth Gyula*. Budapest, 1978.
- Tóth* 1985. A föld megőszült. Emlékiratok, naplók az abszolutizmus (Bach) korából. II. k. Szerk. *Tóth Gyula*. Budapest, 1985.
- Uhliř* 1993. *Uhliř, Dušan*: A csehországi és morvaországi katonai erődök változó szerepe a brünni Spielberg példáján. In: Végvárak és régiók a XVI–XVII. században. (Studia Agriensia 14.) Szerk. *Petercsák Tivadar – Szabó Jolán*. Eger, 1993. 29–36. o.
- Vajna* 1906. *Vajna Károly*: Hazai régi büntetések. I. k. Budapest, 1906.
- Vasváry* 1886. *Vasváry Ferenc*: A Noszlopy-féle összeesküvés. In: Hazánk. Történelmi Közlöny. V–VI. k. Szerk. *Abafi Lajos*. Budapest, 1886. V. k. 97–116., 188–203., 273–288., 349–362. o., VI. k. 435–450. o.
- Zakar* 2011. *Zakar Péter*: Az aradi Ereklýmúzeum története 1920-ig. In: *Zakar Péter – Felicia Aneta Oarcea*: Istoria „Muzeului Revoluției 1848–1849” din Arad. • „Az 1848–1849-es Forradalom Múzeumának” története Aradról. Arad, 2011. 169–236. o.
- Zakar* 2014. *Zakar Péter*: Egy református lelkész-tanító bűnhődése a forradalom után. Hajdu Lajos református lelkész fogsága (1849–1856). *Acta Historica (Szeged)*, 136. (2014) 35–48. o.
- Zakar* 2020. *Zakar Péter*: Lelkészekre kiszabott halálos ítéletek a pesti cs. kir. hadbírószágon. *Hadtörténelmi Közlemények*, 133. (2020) 4. sz. 926–949. o.

András Molnár

PRISONERS IN THE JOSEFSTADT FORT DUNGEON
A Letter and a List of Names by Imre Náray from 1853

(Summary)

Imre Náray, who worked as a lawyer in the free royal city of Arad in the 1840s, was the first deputy prosecutor of Arad county and the first lieutenant of the National Guards of Arad in the autumn of 1848, and also wrote reports about the war events in the Arad area for the newspaper *Kossuth Hírlapja*. In May 1849, when an emergency tribunal was set up in Arad to curb the civil war crimes, Náray was appointed as a public prosecutor in the local court of summary conviction. Because of his activities in this position, he was sentenced to two years' imprisonment in July 1852, during the reprisals following the defeat of the War of Independence, which he served in Josefstadt Fort in Bohemia. In February 1853, Náray secretly compiled a list of names of the political prisoners held in Josefstadt, and this, together with a covering letter detailing the prisoners' lives, was mysteriously smuggled out of the prison and sent to Arad, bypassing the censors. Náray's letter and list of names are the earliest authentic sources for the prison conditions in Josefstadt in the 1850s, as well as for the life and identity of Hungarian political prisoners there. This source publication presents the manuscripts with clarifying and explanatory notes, together with an introduction outlining the biography of Náray, the circumstances of the creation and the significance of the documents.

András Molnár

DIE GEFANGENEN DES BURGGEFÄNGNISSES VON JOSEFSTADT
Der Brief und das Namensverzeichnis von Imre Náray aus dem Jahr 1853

(Resümee)

Imre Náray, der in den 1840er Jahren als Rechtsanwalt in der freien königlichen Stadt Arad tätig war, war im Herbst 1848 erster stellvertretender Staatsanwalt des Komitats Arad und erster Leutnant der Nationalgarde von Arad. Außerdem schrieb er Berichte über die Kriegsergebnisse in der Umgebung der Stadt für die Zeitung *Kossuth Hírlapja*. Als im Mai 1849 auch in Arad ein Notgericht eingerichtet wurde, um die Bürgerkriegsverbrechen einzudämmen, wurde Náray zum Staatsanwalt des örtlichen Schnellgerichts ernannt. Für seine Tätigkeit in dieser Funktion wurde er im Juli 1852, während der Vergeltung nach der Niederschlagung des Freiheitskampfes, zu zwei Jahren Haft im Burggefängnis von Josefstadt in Tschechien verurteilt. Im Februar 1853 stellte Náray heimlich eine Liste mit den Namen der in Josefstadt inhaftierten politischen Gefangenen zusammen, die zusammen mit einem Begleitschreiben, in dem das Leben der Gefangenen im Detail beschrieben wurde, auf mysteriöse Weise aus dem Gefängnis herausgeschmuggelt und unter Umgehung der Zensur nach Arad geschickt wurde. Nárays Brief und seine Namensliste sind die frühesten authentischen Quellen für Informationen über die Haftbedingungen in Josefstadt in den 1850er Jahren und über das Leben und die Identität der ungarischen politischen Gefangenen dort. Die vorliegende Quellenpublikation gibt die genannten Manuskripte kund, mit einer Einleitung, die Nárays Biografie, die Umstände der Entstehung sowie die Bedeutung der Dokumente aufzeigt, sowie spezifizierenden, erläuternden Notizen.

András Molnár

LES DÉTENUS DE LA PRISON DE LA FORTERESSE DE JOSEFSTADT
Courrier et liste nominale rédigés par Imre Náray en 1853

(Résumé)

Imre Náray, qui a travaillé comme avocat dans la ville libre royale d'Arad dans les années 1840, fut premier substitut du comitat d'Arad et lieutenant de la garde nationale d'Arad à l'automne 1848. Il rédigeait également des rapports sur les événements de la guerre dans la région d'Arad pour le journal *Kossuth Hirlapja*. Lorsqu'une cour martiale fut mise en place à Arad en mai 1849 pour réprimer les exactions de guerre civile, Náray fut nommé procureur général de cette cour. Pour ces activités, il fut condamné, en juillet 1852, à deux ans de détention à purger dans la prison de la forteresse de Josefstadt en Bohême dans le cadre des représailles qui ont suivi l'échec de la guerre d'indépendance. En février 1853, Náray a établi secrètement une liste nominale sur les prisonniers politiques détenus à Josefstadt. Cette liste et un courrier décrivant en détail le quotidien des prisonniers ont pu être mystérieusement sortis de la prison et envoyés à Arad sans être censurés. Le courrier et la liste nominale de Náray sont les premières sources authentiques contemporaines sur les conditions de détention à Josefstadt dans les années 1850, ainsi que sur le quotidien et l'identité des prisonniers politiques hongrois qui s'y trouvaient. Cette publication de source contient les manuscrits mentionnés ci-avant avec une introduction et des notes explicatives concernant la biographie de Náray, les circonstances de la naissance de ces documents et leur importance.

Андраш Молнар

ЗАКЛЮЧЕННЫЕ ТЮРЬМЫ ЗАМКА ЙОЗЕФШТАДТ
Письмо Имре Нарай со списком имён 1853-ого года

(Резюме)

Имре Нарай, работавший адвокатом в вольном королевском городе Арад в 1840-их годах, был первым младшим прокурором графства Арад и первым старшим лейтенантом национальной гвардии Арада осенью 1848-ого года. Кроме того, он писал репортажи для газеты «Кошут» о военных событиях в окрестностях Арада. Когда в мае 1849-ого года в Араде был создан чрезвычайный военный трибунал для пресечения нарушений во время гражданской войны, Нарай был назначен общественным прокурором местного обвинительного суда с ускоренным судопроизводством. За свою деятельность на этой должности он был приговорен к двум годам тюремного заключения в июле 1852-ого года во время репрессий после поражения борьбы за свободу, отбывать которое ему пришлось в замковой тюрьме Йозефштадт в Чехии. В феврале 1853-ого года Нарай тайно подготовил список политических заключенных, содержащихся в Йозефштадте, и он был таинственным образом вывезен из тюрьмы и доставлен в Арад, минуя цензуру, вместе с сопроводительным письмом, подробно описывающим жизнь заключенных. Письмо Нарай и список имен являются самыми ранними, современными и достоверными источниками о тюремных условиях в Йозефштадте в 1850-их годах, а также о жизни и личности венгерских политических заключенных в тюрьме. В этом источнике публикуются вышеуказанные рукописи, излагается биография Нарай, обстоятельства возникновения списков, вступление излагающего важность документов, а также в сопровождении уточняющих и пояснительных заметок.

Horváth Csaba

VISSZATÉRTEK

A MAGYAR KIRÁLYI 3. HONVÉD HADSEREG
A DÉLVIDÉKEN (1941. ÁPRILIS)

